

MŰVÉSZETELMÉLETI PÁLYAMUNKA
MOLNÁR FERENC ÉS A SZÁZADELŐ SOKSZÍNŰ SZÍNHÁZA

Márkus Renáta

Témavezető:

Prof. Dr. Molnár György DLA. habil.
egyetemi tanár

Intézmény:

Budapesti Metropolitan Egyetem
Forgatókönyvíró MA, 2. évfolyam

Budapest

2024

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék	1
Bevezetés	2
1. SZÍNHÁZAK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA IDEJÉN	5
1.1 A kőszínházak és kabarék világa	5
1.2. A színjátszás átalakulása a rohamosan változó színházi izmusokban	7
2. KI IS VOLT MOLNÁR FERENC VALÓJÁBAN?	13
1.1 Molnár Ferenc karakterprofilja	13
1.2 Liliom asszonyai	19
1.2.1. Vészi Margit, akinek kegyeiért Adyval versengett	20
1.2.2. Varsányi Irén, a soha be nem teljesülhetett szerelem	21
1.2.2. Fedák Sári, a szenvedélyes díva	22
1.2.3. Darvas Lili, a szemtelenül fiatal múzsa	25
1.2.4. Bartha Vanda, a hű (úti)társ	29
3. DRAMATURGIAI ÚJÍTÁSAI	31
1.1. Az írói bravúr alkotóelemei	31
1.3. Molnár Ferenc hatása a magyar és nemzetközi színházakra	42
Összegzés	44
Irodalomjegyzék	48

BEVEZETÉS

Molnár Ferenc a magyar irodalom világszerte ismert írója, főleg, mint színpadi szerző, akinek darabjait színházaink mind a mai napig újra meg újra műsorra tűzik és nagy sikerekkel játszó. De nemcsak itthon hódítanak szellemes művei, hanem világszerte. A *Liliom* című drámájából készült *Carousel* musical például még most is előszeretettel játsszák a new yorki Broadway-n. Molnár Ferenc viszont már pályája elején feltűnt szellemességével, szatirikus humorával, érzelmességével. Mesélő leleménye és ötletgazdagsága kimeríthetetlen. A szerző már a húszas éveinek elején a legkiválóbb novellistáink közé tartozott. 29 éves, amikor elkészül *A Pál utcai fiúk*, amelyet a világirodalom egyik legszebb ifjúsági regényeként tartanak számon, 14 nyelvre fordították le. Molnár szépprózája, közte csillogó humoreszkjei, széles publicisztikája, érdekes haditudósításai mégis elhalványodtak színpadi művei mögött a XX. század közönsége szemében. A XXI. századi középiskolás tanulók számára mégis *A Pál utcai fiúk* regényéről ismert az író, hiszen csupán ez az egy olvasmány kötelező tőle éppen, ezért ez a dolgozat a szerzőnek kifejezetten a színdarabírói munkásságára fog fókuszálni. Drámából érettségiztem, amikor megismerkedtem a *Liliommal*, ami számomra valódi „kapudrog” volt Molnár-világába, ennek már tíz éve és azóta sem múló lelkesedéssel olvasom és kutatom ismert és kevésbé ismert darabjait, kabaré jeleneteit, írásait.

Ő az, aki írói nagysága ellenére mindig ellentétes indulatok keresztüzében állt. A róla kialakult vélemények kétarcúak: egyrészt voltak, akik azt vallották, hogy valójában csak könnyed szórakoztatást, igénytelen kikapcsolódást kielégítő műveket alkotott, mások viszont épp ellenkezőleg, intellektuális, filozófiai és magas fokú szellemi igényeket kiszolgáló alkotásoknak találták műveit. Természetesen én az utóbbiak táborába tartozom, elfogultságom ellenére is úgy gondolom, hogy az előbbiek Molnár irigyebb kortársai lehettek.

Ady Endre véleményét azért is szeretném szó szerint idézni, mert ő vetélytársa is volt a szerzőnek, amikor Vészi Margit kegyeiért versengtek, így talán még nagyobb dicséretnek tűnik ez a híres költőtől: „bolond dolog ez: engem, az avas színház-lenézőt, gyalázatosan érdekel a Molnár Ferenc színpada, s kezd érdekelni általában Molnár Ferenc révén és által a színpad. Ennek a kiválóan és különösen budapesti intellektusnak, a Molnár Ferencnek, nem is régen majdnem bámész rabja lettem, s e gyöngeségemért ma se pirulok. Varázsos, nagyszerű ember, akiről hirdetve hirdettem, hogy nyolcvan író lakik benne, s hogy nyolcvanszor többet

adhatna, mint ad. Fölsülne s fölsül az a rosszindulatú valaki, aki itt e bizarr mondásban valami becstelent szimatol: Molnár Ferencnek egynyolcvanad része is nyugtalanítóan ragyogó, hatalmas talentum...“¹ Hát melyik író ne örülne ilyen hatalmas bóknak, ráadásul Ady Endrétől?

Misszióm megragadni Molnár hatalmas talentumának zsigerét és górcső alá venni azt. A legfontosabb kérdés, amire keresni fogom a választ az nem más, mint hogy miben rejlett Molnár Ferenc sikerének titka? Milyen közegben élt? Mi inspirálta? Milyen alkotások hatottak rá? Mi volt a családi háttere? Hogyan befolyásolták aktuális asszonyai, feleségei a történeteinek alakulását? Miből eredhet utánozhatatlan dramaturgiája és cselekményszövése? Hogyan és miért hatnak még ma is elsőprően a színdarabjai a teátrumokban? A kérdések megválaszolására alapos kutatómunkára lesz szükségem, amely kihat az író magánéletére és a drámáinak mélyreható ismeretére és elemzésére is. Hipotézisem szerint ugyanis Molnár esetében elválaszthatatlan a magánélete a munkásságától, különösen a témái tekintetében. Szeretném elkerülni az elsőre felkínálkozó válaszokat, a viszonylag könnyen értelmezhető szimbolikáinak magyarázatait. Az én célom a dramaturgiájának és szimbolizmusának valódi és mélyreható analizálása, amelyhez egy színházban jártas szakértővel és egy pszichológussal is szeretnék mélyinterjút készíteni.

Forgatókönyvíró szakos hallgatóként kiemelt jelentőséggel bír számomra ez a téma, egyrészt a színház iránti végtelen elköteleződése, másrészt Molnár Ferenc munkásságának tisztelete és inspiráló ereje végett is. 2020-ban társszerzőmmel, dr. Dér Csaba Dezsővel megírtuk az Új utak a kulturális marketingben című könyvünket, amelyet a Magyar Művészeti Akadémia adott ki. A könyv bizonyos fejezeteiben is vizsgáltuk például a XX. századi színházak működését és a közönségük összetételét. A közönség elemzése Molnár dramaturgiájában is fontos szerepet fog játszani, hiszen Shakespeare-hez hasonlóan ő is egyszerre tudott szólni a különböző társadalmi rétegekhez. Továbbá több ízben és munkakörben is dolgozhattam már színházakban úgy, mint rendezőasszisztens, író vagy épp rendező, de bármilyen darabról is volt szó, mindig fontosnak tartottam megvizsgálni azt a közeget, társadalmat, művészeti érárt, amiben az keletkezett, éppen ezért ezt Molnár esetében is elengedhetetlennek gondolom. A dolgozatomat ezért a XIX. és a XX. században előforduló olyan színháztörténeti szempontból meghatározó izmusok bemutatásával kezdem, amelyek véleményem szerint hathattak az író munkásságára. A színházak közül külön figyelmet fogok fordítani a Vígszínház

¹ (24. szám. Nyugat folyóirat 1910.) <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00070/02081.htm>

megalakulására és stílusirányzatára, hiszen később ennek a teátrumnak vált a háziszerezőjévé Molnár.

A dolgozatomban tehát vizsgálni fogom egyrészt a századvég és a századelő különböző színházművészeti irányzatait, mind színjátszás, mind pedig színdarabírás szempontjából, másrészt pedig azt fogom elemezni, hogy milyen szimbiózis volt Molnár Ferenc magánélete és színpadi remekművei között. Vajon az író művei valóban nem többek, mint a könnyed szórakoztatás eszközei vagy valóban hordoznak filozófiai tartalmakat, örökérvényű kérdéseket és újszerű történetmesélést? Milyen dramaturgiai újításokat köszönhetünk a szerzőnek? Milyen hatást gyakorolt Molnár a mai színházi repertoárok összeállítására hazai és nemzetközi szinten?

1. SZÍNHÁZAK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA IDEJÉN

1.1 A kőszínházak és kabarék világa

Molnár Ferenc a pesti kulturális élet mesés virágzásának időszakában született, 1878-ban. Számomra ez a magyar színháztörténet legizgalmasabb és legsokszínűbb korszaka. Budapestnek illet kulturális szempontból is felzárkóznia az Osztrák-Magyar Monarchia fővárosához, Bécshez, így szinte robbanásszerűen jöttek létre egymás után a kőszínházaink, később kabaréink és orfeumaink. 1837-ben nyitotta meg kapuit a „régí” Nemzeti Színház, 1875-ben a Népszínház, az Operaház 1884-ben, majd a Vígszínház 1896-ban és végül a Magyar Színház 1897-ben. Az akkori dinamikus, mozgékony, a modernizáció iránt fogékony polgári rétegnek alakult meg a Népszínházzal szemben a Vígszínház. „Az volt a modernség első csatája: a későromantikus népieskedő, kedélyeskedő népszínművek helyett európai, főként francia bohózatok, szalondrámák kerültek színre, s a magyar drámaírók közül Bródy Sándor és Molnár Ferenc nevét írták a színlapra.”² Évtizedeken keresztül a Nemzeti Színháznak kellett otthont adnia a legkülönbözőbb műfajú előadásoknak, az operától a népszínműig, ezért Paulay Ede (a Nemzeti Színház igazgatója, rendezője, színésze) szerint úgy kellett a többi, s legfőképpen a Vígszínház a fővárosnak, mint egy falat kenyér. „Ha a Vígszínház felépül, akkor lesz a Nemzeti Színház igazán az, amiért épült: a classicus műsor ápolója, az eredeti drámairodalom emelője... mert felszabadul a bohózatok s főleg az alantasabb külföldi vígjátékok művelésétől.”³ Paulay valószínűleg a francia háromszög vígjátékokra céloz, melyeket pályája elején igen szép számban fordított Molnár, de erről bővebben a dramaturgiája fejezetnél fogok értekezni.

A fordításokat követően a kabaré műfajába tett kitekintést a szerző. A századforduló után ugyanis sorra nyíltak a kabarék, amik jelentős változást hoztak az akkori kulturális életbe. „Zoltán Jenő 1901-ben alapította meg a Tarka Színpadot. (...) Az első állandó jellegű kabaré 1907-ben jött létre Bonboniere néven. (...) A Modern Színpad Kabaréban hamar kialakult a magyar kabaré sajátos arculata. A magyar kabaréban egy új, sajátos szerepkör is született, a konferanszié Nagy Endre személyében. (...) A magyar kabaré politikai és társadalmi kritikát gyakorolt, az újságírás gyorsaságával reagált a napi eseményekre is, nevetve gúnyolódott és

² (Zoltán, 2017.) Kenyeres Zoltán: Budapest, Akadémiai Kiadó, 2017. p. 5.

³ (Bálint, 1979.) Magyar Bálint: A Vígszínház története, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, pp. 6-7.

tréfálkozva mondott ki keserű igazságokat.”⁴ A kabaréknak különösen fontos szerepük volt a magyar nyelvű kultúrafogyasztásra való igény felkeltésében is, hiszen a század elején leginkább német nyelvű játékokat hallhattak a nézők, ezért nevezte Molnár „*a magyarság ügyének veszedelmes pontra küldött őrkatonáinak*”⁵ a Tarka Színpad színészeit. A magyar nyelvű kabarék írásának vált pillanatok alatt mesterévé az ifjú szerző.

Molnár szatirikus humora, pergő ritmusú dialógjai és rafinált témái miatt pedig hamar belopta magát a közönség szívébe. Ezeket a kabaré jeleneteit tekinthetjük a színdarabjai előfutáraiként is. Valamennyi pesti kabarénak írt etűdöket, amik kiváló gyakorlási lehetőséget biztosítottak számára; megnézhetette és kipróbálhatta, hogy hogyan reagál a publikum a különböző dramaturgiai fogásaira, dialógbeli újításaira. Az iparosodással ugyanis a városi élet felgyorsulása megkívánta, hogy a poénok is gyorsabbak és sűrűbbek legyenek. Korábban a nézők képesek voltak akár órákig is ülni, beszélgetni és kivárni a poént, de ezt fel kellett váltani olyan gyors és pergő poénokkal, amelyek képesek alkalmazkodni a városi polgárság új, pezsgő mindennapjaihoz. Kiváló és ismert példája Molnár remek kabarétréfáinak a *Disznótort a Lipótvárosban* című, amelyben egy jómódú igazi pesti házaspár az év partiját szeretné adni előkelő barátainak, ezért kitalálják, hogy disznótort rendeznek a belvárosi lipótvárosi lakásuk első emeletén. A mű premisszáját a Méltóságos dialógján keresztül szeretném szemléltetni, hogy ne csorbuljon a szerző sziporkázó humora:

*„Disznótort fogunk rendezni! De nagyon elegánsan! Hozatok egy ezerkoronás mintadisznót Yorkshire-ből, egy eredeti termelőtől. Meg fogjuk mosatni illatos szappanokkal, és itt, az előszobában építünk egy drága, empire-stílus mahagóni ólat. És amikor mind a vendégek együtt lesznek, meg fogjuk kezdeni a disznótort. Egy adott jelre le fogom lőni a disznót.”*⁶

Páratlan és patikamérlegen kiszámolt humorának hála, a közönség nem sértésnek, hanem mulattatásnak vette a fent idézett és a hozzá hasonló szatirikus Molnár műveket is, vagy ahogyan Nagy Endre írta „be kellett vallanom magamnak, hogy a Modern Színpad sokkal közelebb férközött a nyugateurópai irodalom színvonalához. Molnár Ferenc világraszóló mestere volt a könnyed színpadi irodalomnak.”⁷ A mulatók és az orfeumok mellett természetesen a kabaré sem sorakozott oda a magas kultúra táborához, ugyanakkor véleményem szerint még ha alacsonyabb rendű mulattatás is mondjuk egy operaelőadáshoz

⁴ (Ágnes, 1979) Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901-1944, Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1979., pp. 11-13.

⁵ Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901-1944, Budapest, Magyar Színházi Intézet, p. 17.

⁶ (Ferenc, 1962.) Molnár Ferenc: Szülőfalum, Pest, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962, p. 393.

⁷ (Endre, 1935.) Nagy Endre: A kabaré regénye, Budapest, Nyugat-Kiadás, 1935.

viszonyítva, attól függetlenül elérhette a célját, a művészet egyik célját; a párbeszédet. Molnár kis humor-bonbonokba csomagolt görbe tükrét a jómódú pesti polgár is be tudta fogadni, éppen ezért a tabudöntögető témák a másnapi szalonbeszélgetések tárgyává tudtak avanzsálódni. Kabaréjeleneteinek életszerűen megírt dialógjaiban pedig magukra tudtak ismerni a nézők, sőt több idézet is szállóigévé vált a törzsközönség köreiben. A kabaré tehát röviden, szellemesen és hatékonyan tudta megjeleníteni a fővárosi polgárság aktuális problémáit. Egy mű, egy problémakört dolgozott fel, ami általában a férfi és nő egymással vívott küzdelmét mutatta be. A dolgozatomban továbbra is Molnár színdarabjaira szeretném helyezni a hangsúlyt, ezért nem fejteném ki bővebben a kabaré-munkásságát, de azért azt megjegyezném, hogy ezek méltatlanul elfeledett művei, amelyeket legalább a Petőfi Irodalmi Múzeum elektornikus könyvtára mai napig őriz és szerintem abszolút érdemes lenne elővenni és újra játszani őket.

1.2. A színjátszás átalakulása a rohamosan változó színházi izmusokban

A XIX. és a XX. század színházművészetét illetve színjátszását az átmenet, a kísérletezés és a sokszínű izmusok jellemezték épp úgy, mint valamennyi más társművészetben vagy épp az irodalomban. Az Osztrák-Magyar Monarchia pesti közönsége egy olyan izgalmas és variábilis teátrumi kultúrának lehetett a szemtanúja, amit mi, Sztanyiszlavszkij lélektani realizmusán nevelkedett, a XXI. század színházi közönségeként talán fel sem foghatunk igazán. Milyen az, amikor valami tényleg teljesen új, amikor a megszokott, korábbi stílusirányzatot egy másik, a korábbit egy kifordított ideológia váltja fel. Ez lehet az őszinte rácsodálkozás, a semmihez sem fogható újdonság ereje és varázsa. Egyrészt dramaturgiai szempontból is elengedhetetlen górcső alá venni az író művészeti közegének kontextusát, másfelől engem elképesztően inspirál és lelkesít ezeknek az izmusoknak a kialakulása és hatása. A legtöbbet a képzőművészet világából hallhattuk az olyan hívószavakat, mint a szecesszió, impresszionizmus, realizmus, naturalizmus és a többi. De mi a helyzet a színházakkal? Kíváncsi lennék hány ember tudná meghatározni például az impresszionista színház fogalmát? Dolgozatom egyik célja, hogy a meglévő tudásra alapozva a színházművészet perspektívájából tovább tudjam tágítani ezeket az ismereteket.

A színjátszás August Wilhelm Iffland meghatározása szerint nem más, mint *emberábrázolás*, viszont ennek a transzfigurációnak milyensége abszolút eltérő kultúránként és koronként is. Véleményem szerint az aktuális kor domináns stílusirányzatai mindenképp befolyásolják a színjátszás művészetének alakulását. A XVIII. századi klasszicista színjátszást a romantika

stílusirányzata váltotta fel, amely alapjaiban határozta meg a XIX. sőt még a XX. század eleji Nemzeti Színház színészeinek játékát. A romantikus színjátszás legfőbb jellemzői, a pátosz, a teatralitás, a deklamálás. A korszak leghitelesebb forrásának Hevesi Sándor, az egykori Nemzeti Színház igazgatójának és rendezőjének szavait gondolom a színjátszás tekintetében: „A történelmi fejlődés folyamán nem lehetett a deklamációt leszorítani a színpadról s a klasszikus és modern stílus ellentétében sem nyilatkozik egyéb, mint a szavalás és színjátszás ellentéte; szinte magától vetődik föl a probléma, hogy mi az ami a deklamációt a színjátszással szemben is még mindig élteti és valószínűleg éltetni fogja a drámairodalom legvégső határáig? Első és legfőbb ok mindenesetre maga a színészi elégtelenség. Mihelyt a színész lelkében nincs meg az a hang, amelyet meg kell szólaltatnia, mindjárt a torkához folyamodik és énekel vagy kiabál, szóval deklamál. Hogy ez valóban így van, leginkább azok a színészek bizonyítják, akik a vígjátékban vagy úgynevezett polgári drámában természetesen tudnak lenni, a tragédiában azonban rögtön pathetizálnak. A színészek vígjátéki alakokat elragadóan ábrázolnak, amíg érzelmes jelenetre nem kerül a sor.”⁸ A fiatal Molnár gyakori látogatója, sőt fordítója is volt a Nemzeti Színháznak, ezért óhatatlanul is szemtanúja volt annak, hogy mi az a műfaj, ami működik a színpadon és mi az, ami kevésbé. Megtanulhatta, hogy milyen színjátszás vagy épp dialógbeli követeléseik vannak egy tragédiának és milyen egy komédiának, amiket később aztán kiválóan alkalmazott saját színműveik megírásakor.

A romantikát a meiningenizmus (később realizmus) váltotta fel a XIX. század végére, amelyet II. György szász-meiningeni herceg és társulatának nevéhez köthetünk. A társulatuk gyökeresen változtatta, reformálta meg a színház működésének folyamatát, amikor 1874-1890 között végigturnézták Európát vendéjjátékaikkal⁹. A meiningeniek vezették be a darab felkészüléséhez szükséges próbafolyamatot, a darab színpadra állításához a rendezői munkakört, de a látvány, a díszlet és az atmoszférateremtésben is radikálisan újat alkottak. „A munka első fázisa mindig az volt, hogy komoly kutatómunkát végeztek azzal a korszakkal és helyszínnel kapcsolatban, ahol az adott történet játszódott. A herceg vagy asszisztensei vázlatokat készítettek épületekről és szorgalmasan járták a múzeumokat. A mai hollywoodi szuperprodukciók is azzal az irracionális eszközzel dolgoznak, hogy még az is legyen kidolgozva, ami nem látszik, vagy csak éppen felvillan a vásznon, ugyanis ez teremt valóságérzetet a nézőben. A lehengető illúzió megteremtésének másik eszköze, amit a

⁸ (Sándor, 1908.) Hevesi Sándor: A színjátszás Művészete, Budapest, Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, 1908. pp. 149-150.

⁹ (Gabriella, 2020.) Kiss Gabriella: Bevezetés a színházi előadások világába, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. p. 11.

meiningeni herceg tökélyre fejlesztett, az a kerülése minden szabályos geometriának, statikus elrendezésnek. A herceg a mesterévé vált az átlós elrendezésű tereknek és mozgásoknak. Nagy lépés volt ez a háromdimenziós színházi gondolkodás felé.”¹⁰ Kerülte a korra jellemző állóképeket, elsősorban a monumentalitás és dinamikus cselekmény érzetének a keltése volt a cél. II. György kiválóan adaptálta a színpadra a különböző scenikai újításokat is; „különböző kémiai anyagokkal tudták színezni a lángokat, a gázcsap elforgatásával szabályozni a fényerőt. György herceg használt már villanyvilágítást is, sőt a diavetítés egy kezdetleges változatát alkalmazta. Az atmoszférát fokozták még hangkulisszákkal is: például naplementéhez tücsökciripelés, villámláshoz mennydörgés társult.”¹¹ Ezek a technikai újítások elementáris erővel hathattak a korábban soha ehhez foghatót nem látott közönség számára. A korra jellemző volt a végletekig elfogult sztárkultusz, (Magyarországon például Jászai Mari, Blaha Lujza) de a meiningeniek ezzel is leszámoltak, amikor a herceg úgy döntött, hogy a társulat minden tagja egyaránt fog kis- és főszerepeket játszani. Ez azért volt fontos, mert akkoriban előfordult, hogy egy ünnepelt színész egymaga, társulat nélkül is képes volt turnézni - de ezek az előadások inkább voltak egy egyszemélyes szavalóestek. A társulaton belüli egyenlő felosztás újítását nem fogom bővebben taglalni, mert Molnár Ferenc szempontjából ez valamelyest irreleváns, hiszen ő a legtöbb színdarabját a Vígszínház ünnepelt primadonnáinak írta. A meiningeniek a moszkvai látogatásuk alatt viszont nagy hatást gyakoroltak Konsztantyin Szergejevics Sztanyiszlavszkijra, aki később a meningenizmusból merítkezett a lélektani realizmus megalkotásához, amelynek később pedig már Molnár vált csodálójává.

A realizmus alfajaként jött létre a naturalizmus. Legfőbb célja az életszerűsége való törekvés a színpadon, amelynek ki kell hatnia a díszletre, kellékekre, jelmezekre, cselekvésre. A naturalista színjátszás jellemzője, hogy nem tesz hangsúlyokat, nem fókuszál, így egy monológban is minden ugyanolyan jelentőséggel bír, mert számára minden egyaránt fontos, de ezzel a fajta megközelítéssel abszolút monotonná válik a színész játéka. Ezt szerintem úgy lehet a leginkább elképzelni, mintha egy szöveget egy „lágén”, hangsúlyok nélkül akarnánk felolvasni, de valljuk be, az olvasónak és a befogadónak is borzasztóan nehezzé és unalmasá válna így már egy idő elteltével is a szöveg értelmezése. A korábbi deklamáló színjátszást a

¹⁰ (Sándor L. , 2018) Lajos Sándor: A herceg, akinek a színház volt a hobbi (Letöltve: 2024.12.01. <https://www.origo.hu/kultura/2018/12/a-meiningeni-udvari-szinhaz-legendas-eloadasai-38-europai-varosban-vendegszerepeltek>)

¹¹ Lajos Sándor: A herceg, akinek a színház volt a hobbi (Letöltve: 2024.12.01. <https://www.origo.hu/kultura/2018/12/a-meiningeni-udvari-szinhaz-legendas-eloadasai-38-europai-varosban-vendegszerepeltek>)

harsány, túlkiabáló beszédtechnika jellemezte, ami igencsak megkönnyítette a nézők számára a darab befogadását, míg ezzel szemben a naturalisták a normál vagy csendes hangerőt részesítették előnyben, ami egyfelől egy sokkal intimebb közeget eredményezett, másrészt tehát egy jóval nehezebb befogadhatóságot is. A naturalista színház továbbá azt is megkövetelte a színészeitől, hogy ha a darabban meg kell enni egy fél disznót, akkor azt ők valóban egyék is meg, a néző pedig várja is meg, míg a szereplők megrágják és lenyelik a falatokat. Ha teát kellett főzni, akkor azt várták meg, amíg az lefő és elkészül. A lényeg, hogy mindenben az életszerűsége törekedjenek a szereplők. Molnár Ferenc egyszer például az egyik festő barátjának kérte kölcsön a dolgait kellékeknek, amikor *Az ördög* bemutatójára készültek a Vígszínházba, mert egy hiteles festői műtermet szerettek volna viszontlátni a színpadon. Molnár kollégáját, Hevesi Sándort idézve „a naturalista elv visszaparancsolja a művészt az élethez, ráneveli a pontos megfigyelésre, a hideg látásra s tiszta, hamisítatlan valóságot kíván. A naturalizmus így szólt a színészhez: generációkon keresztül a színpadon egymástól örökölték, egymástól tanulták azt a beszédet és mozgást, amelynek nincs mása az életben. Tipikus és sablonos alakokat ábrázoltak olyan kifejezésmóddal, mely túlzott, sőt komédiaszerű, s ábrázolásaitokban bárki is hiába keresi az embert. Pozitív értékeket a naturalizmus csakis a naturalista drámában adhatott, amelyben fölfedezte újra a természetességet, az igazságot, az élethűséget.”¹²

A romantika és realizmus témáit akárcsak a festészet, úgy a színdarabok is tükrözték; míg a romantika szeretettel énekelte meg az eposzi hősök kalandjait és a nagyívű drámai cselekményeket, addig a realizmus az ipari forradalom által középpontba kerülő átlag, munkás társadalom életét mutatta be. A nagy és általános érvényű társadalmi problémák témáit szűkítette tovább a naturalizmusból kialakult intim színház, amelynek létrejöttét August Strindberg nevéhez köthetjük. Számunkra jelen esetben azért kiemelten fontos az intim színház, mert ez az irányzat jelentősen meghatározta Molnár Ferenc munkásságát. Az új színházi stílusra jellemző volt a választott témák fókuszáltsága, tömörítése, döntő esetben pedig a férfi-nő kapcsolatot helyezte előtérbe. „A strindbergi alapértelmezésben a nő elbukik, és szinte tanmeseszerűen bontakozik ki a történet, melyben az erősebb, az egészségesebb, a robusztusabb, a gátlástalanabb egyéniség (általában a női *dramatis persona*) győzedelmeskedik az idegrendszerileg gyengébb, esendőbb, jóllehet szellemileg és erkölcsileg értékeesebb személyiség felett. A két szereplő dialógusai egy folyamatosan változó, képlékeny konfliktus körül forognak; a központi konfliktus felbomlása, a dialógusok

¹² Hevesi Sándor: A színjátszás Művészete, Budapest, Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, 1908. pp. 152-154.

fokozatos ellehetetlenedése, az élet megélhetetlensége pedig már az abszurd drámát előlegezi meg.”¹³ Molnár életében és ezáltal írásaiban, dramaturgiájában is meghatározó szerepe lesz a férfi-női kapcsolatoknak, melyben ő nem foglal egyértelműen állást jó és rossz pártján sem. Az intim színházra jellemző módon felvázol egy problémát, amelyre sok esetben már nem mutat megoldást, hanem a drámának egy krízispontján fejezi be a történetet.

A naturalista, valamint az intim színház alfajaiként jött létre az impresszionista és a szimbolista színház, amelyeknek vált igazi mesterévé Molnár. Készítettem mélyinterjút Molnárról és az őt körül ölelő színházi izmusokról Vas-Zoltán Ivánnal, aki korábban a Pécsi Nemzeti Színháznak volt igazgatója, de emellett dolgozott színészként is és mai napig aktív színházrendező. A rendező szerint *„a szimbolizmus és az impresszionizmus sajátossága, hogy csak bizonyos mozzanatait ragadják ki a valóságnak, amit hol életszerűen, hol pedig absztrakt módon jelenítenek meg. Molnár újszerű dramaturgiájával meg tudta oldani, hogy ennek a kettőnek a létezése ne okozzon elfogadhatatlan élményt a nézőnek sőt azt is, hogy természetesnek hassanak. Az impresszionista színházban, akárcsak a festészetben nem kell mindent aprólékosan megrajzolni. Gondoljunk Monet Napkelte című képére, amelyben ugyan nem látjuk a halakat, de a pillanat esszenciája olyan módon van megragadva és van bele ágyazva a valóságba, amitől már viszont hozzá tudjuk képzelni a festményhez a halakat. Nem a részletekre, hanem a tárgyalás fókuszára helyezi a hangsúlyt, akárcsak az impresszionista színdarabírók esetében.”*

Molnár műveinek cselekményeiben egy erős, valóságon alapuló, a közönség számára is azonosulható problémát helyez a fókuszba - például féltékenység, szenvedély - melynek során szereplőit gyakran elviszi a szélsőségekig, de nem mutat nekik kiutat, megoldást, nem fordítja át arcát a dráma tragikus végkifejletére, hanem időben elvágja a történetet. Erre szeretnék mutatni egy olyan konkrét összevetést, amely véleményem szerint jól szemlélteti a fent leírtakat; gondoljuk át Ibsen Nóra című drámájának cselekményét és Molnárnak *Az ördögét* is. Ha Jolán is úgy dönt, hogy elhagyja a férjét és új életet kezd Jánossal, akkor valószínűleg meg kellene ismernünk a házasságuk rossz oldalát és a szakítás momentumát is. Nóra esetében pontosan értjük, hogy milyen drámai ívet jár be a hősnő, mire meghozza a döntést, amellyel nemcsak férjével, hanem az eddigi korábbi életével is szakít. A mű végén Nóra, bőrrönddel a kezében egy új életbe lép ki, míg *Az ördögben* Jolán esetében nem tudhatja a néző, hogy ez csak egy apró, csalfa kitekintés volt korábbi szerelme felé és visszatér a

¹³ (József, 2015.) Pál József (szerk.): Világirodalom. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015., p. 10.

férjéhez vagy a szívére hallgat és Jánost választja. Molnár nem mutatja meg, csak felsejti a tragikumot, de attól még a néző hozzá tudja képzelni a „*halakat*”, a veszekedést és az örült féltékenységet Jolán és a férje között.

A XIX. század tehát számos színházi újítást foglalt magába, amely következményeként Budapesten sorra nyithatták meg kapuit új kőszínházaink. Az 1899-os millenniumi ünnepségsorozatának kulturális csúcását a Vígszínház átadását tekinthetjük, amelynek később háziírójává vált Molnár Ferenc. „Budapest, amelyet 1873-ban három, korábban különálló város egyesülésével alapítottak, a század végére kulturális fővárossá vált. Ez a folyamat kéz a kézben járt az új magyar dráma virágkorával. Nagyon tehetséges drámaírók csoportja alkotott ekkor, akikre nagy hatást gyakorolt mind a naturalizmus, mind a szimbolizmus technikája. Színdarabjaik a XX. század első évtizedétől a magyarok kulturális exporttermékévé váltak. Ennek a generációnak vált a legsikeresebb és nemzetközileg a legismertebb drámaírójává Molnár Ferenc.”¹⁴

¹⁴ (Péter, 2014.) P. Müller Péter: Self-representation and identity: Hungarian drama as a representative of national, Krakow, Politeja, 2014, pp. 63-82.

2. KI IS VOLT MOLNÁR FERENC VALÓJÁBAN?

1.1 Molnár Ferenc karakterprofilja

Ha mélyrehatóan szeretnénk megérteni és elemezni Molnár Ferenc munkásságát, akkor a korszakának uralkodó színházirányzatain túl, elengedhetetlen az író életének és ezáltal az író személyiségének megismerése. Forgatókönyvíró szakos hallgatóként egy úgynevezett karakterprofilot alkotok a szerzőről. A karakteréletrajz egy olyan gyakorlat, amely segítségével feltárhatjuk a karakter belső életét és azokat az érzelmi erőit, amelyek születésétől fogva munkálkodnak benne. Ha a dolgozatot most egy forgatókönyvként értelmezzük, akkor ez esetben is igaz, hogy a script/esszé szíve, lelke, idegrendszere maga a főszereplő, akit meg kell ismernünk. A forgatókönyv megírása előtti fázisban kell elkészíteni a karakterprofilot a szereplőkről, amely nagyon pontosan és részletesen tartalmazza azok külső jegyeinek leírását, életútját, családi és anyagi háttérét, jellemét, konfliktusait, céljait stb., ezért gondolom úgy, hogy így talán kicsit érdekesebb és kreatívabb lesz a szerző életének megismerése, befogadása, mintha lexikonszerűen részletezném azt, emellett ez tőlem is egy sokkal izgalmasabb elemző és egyben kreatívabb munkafolyamatot vár el. Kutatásaim során az író számos titkokkal teli és bámulatos levelezésébe nyerhettem betekintést, amelyek új perspektívából világítják meg a híres művész személyiségét. Az író valódi lényének megismerése számos morális kérdést fog feszegetni, de igyekszem a lehető legobjektívabban, a számomra rendelkezésre álló adatok legvalóságosabb feldolgozására, ugyanakkor arra kérem önt, a kedves Olvasót, hogy ha az olvasottak alapján rögtön ítélni támadna kedve, akkor előbb igyekezzen szem előtt tartani az író világhírű és örökérvényű munkásságának gyümölcsét, amely létrejöttéhez egyaránt elengedhetetlenek voltak az író pozitív, mind negatív tulajdonságai.

„Egy pillanatra, vidáman földerülő szem és egy pillanatra, görcsösen elszoruló szív: talán nem is várhatunk tőle egyebet.”¹⁵

¹⁵ (Frigyes, 2022) Karinthy Frigyes: Írások írókról: Kritikák, Budapest, Project Gutenberg, 2022., p. 17.

KARAKTERPROFIL

Név: Molnár Ferenc (1896-ban első újságcikkei megírása után választotta ezt a nevet azért, mert egyik kedvenc nagybácsija foglalkozását tekintve molnár volt)

Születési hely, idő: Budapest, Józsefváros, 1878. január 12. (bak)

Szülei: Neumann Mór (orvos), Wallfisch Jozefa (olvasó, ábrándozó és betegeskedő asszony)

Testvérei: László (kétéves korában meghalt), Erzsébet (húga)

Feleségei: Vészi Margit, Fedák Sári, Darvas Lili

Gyermeke: Molnár Márta (anyja: Vészi Margit)

Ismert szeretői: Varsányi Irén, Bartha Vanda (és még nagyon sokan mások)

Vallása: zsidó, de szülei nem nevelték erős vallásosságra, csak a fontosabb ünnepekkor látogattak el a zsinagógába (írásaiban tréfálkozott a zsidóság karikírozható szokásain, de mindenfajta antiszemitizmussal keményen szembeszállt)

Külső vonásai: jóvágású, fekete hajú, fekete szemű, kicsit köpcös (később monoklis és ősz)

Személyiségjegyei: magas intelligencia, kiváló nyelvérték, szadista hajlam, (szarkasztikus) humorérzék, gyávaság, nagy munkabírás, hiúság, egyaránt gazdag és fukar, polihisztor, nárcisztikus, bohém, exhibicionista, kreatív, önző.

Fukarsága: „Asztalánál Lilin (feleségén) és Vandán (szeretőjén) kívül mindenki maga fizetett azért, amit fogyasztott, Molnár még egy kávéra sem hívott meg senkit. Egy ízben arról beszélgettek a jelenlévők, hogy ki melyik mondatot tanulta meg először angolul.

- *Én azt, hogy I love you* - mondta Göndör.

- *Én azt, hogy Separate checks, please* (külön kérjük a számlát) - válaszolta Molnár.

Humora: Fedák Sárinak, amikor még fiatal színésznő volt, igen sok udvarlója akadt. A hölgy noha füvel-fával flörtölt, remekül megjátszotta az ártatlan kislányt. Annyira, hogy a pesti mitológiának egyik sokat vitatott kérdése volt, valóban leány-e még vagy csak teszi magát. Egyik idősebb nő ismerőse megkérdezte Molnártól:

- „Te, Feri, mondd! Igazán ártatlan még ez a gyerek?
- *Én nem tudom! De akikkel viszonya van, mind azt mondják, hogy szűz.*”¹⁶

Gyávasága: 1927-ben, amikor először utazott az Egyesült Államokba, rettenetesen félt a hajóúttól. Ezt írta a lányának: „*Ha azt olvassátok az újságban, hogy útban Amerika felé jéghegynek ütközött egy óceánjáró, s egy ősz, monoklis úr anyákat és gyermekeket félrelökve, elsőnek rohant a mentőcsónakhoz - az én voltam.*”¹⁷

Kapcsolata a családjával: apja gyerekkorában sokat verte, anyját nagyon szerette, de korán elhunyt. Apja sokáig azt éreztette vele, hogy a csecsemő korában elhunyt öccse, László többre vitte volna, mint ő. „A színpalak mögött elsőként doktor Neumann gratulált fiának. De amikor a kezét szorongatta és átölelte a vállát, Molnár arcán, mintha felhő suhant volna át. Kirobbanó sikere közepette is úgy érezte ott, a Vígszínház színpadán, hogy apja nem örül a diadalának, mert a lelke mélyén arra gondol: Miért Feriből lett ilyen ünnepezt művész, miért nem a mi korán elhunyt, elsőszülött, aranyos fiacskánkból, a kis Laciból? (Freudnak műszava is van erre a pszichotikus zavarra, amelyet szerinte a betolakodóktól való félelem okoz.)”¹⁸

Húga, Erzsébet Testvérek voltunk című visszaemlékezéseiből megismerhetjük az író kevésbé humoros oldalát. „A budai nyaralóban történt, hogy egy éjszaka besurranó tolvaj járt a házban. Neumann másnap revolvert vásárolt, s próbaképp a kertbe lövöldözött ki az ablakon. Izgalmas nap lehetett ez a gyermekek számára. Sötétedés idején szellő támadt, és a mozgó lombok árnyéka sejtelmesen mozgott a falon. Feri magához vonta Böskét: *Látod? Felmászik a falra. Most szalad a tetőn. A kéménybe ugrott!* A kislány nem látott semmit, de órákon át reszketett a félelemtől. Kétségtelen, hogy okos, gazdag képzelőerővel megáldott, de gonoszkodó gyerek volt a doktorék kisleánya.”¹⁹ Húga szerint gyerekként Feri sokszor dulakodott vele, a földre teperte, s ilyenkor hetykén vetette oda: *mert én vagyok a fő és te vagy az al.*

¹⁶ (Mátyás, 2010.) Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., pp. 268-269.

¹⁷ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 126.

¹⁸ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 26.

¹⁹ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 9.

Lányával, Mártával elég hűvös és távolságtartó viszonyt ápolt, leginkább anyagilag segítette őt. Nem ment el az egyszem gyermeke esküvőjére sem, csak egy levelet küldött az ifjú párnak, mondván „*ez a papiros helyettesít engem az esküvődön. Nem találom jónak, hogy arra a rideg öt percre Pestre utazzam, amíg az anyakönyvvezető beír titeket a könyvbe. (...) Nem passzolna a köztünk lévő viszonyhoz, ha most kenetes áldásokat és szépen stilizált jókívánságokat írnék ide. Remélem lakásod, bútorod, kelengyed rendben van.*”²⁰

Gyermekkor: a Nagykörúton laktak, de szülei nyaranta Budán béreltek villát azért, hogy jobb levegőre vigyék a gyerekeket. A testvérek gyakran kirándultak a Margitszigeten, ahol pónifogattal kocsikáztak. Sűrűn látogatták a nagymamát is, ahol kuglóf és sült alma várta őket. Feri már az iskolába kerülése előtt megtanult írni. Gyakran látogatta a Népszínházat, mert hamar elragadta a színház varázsa. Erzsébettel és a szomszéd fiúval gyakran játszottak otthon színházasat, amelyről így írt később Molnár: „Atyám orvos lévén, házi gyógyszerárunkban eltörött egy kék orvosságos üveg, s annak egy darabja mögé égő gyertyát állítva kék fényt voltunk képesek színpadunkon előállítani, miközben drámám alakjai *Huj, huj, most gyövek én* kiáltásokkal ugráltak. Sokkal többet nem is mondtak, akkor még nem helyeztem nagy hangsúlyt a dialógra.”²¹ Gimnazistaként több iskolai darabban is játszott színészként, de valójában az újságírás vonzotta, amit apja abszolút ellenzett, ugyanis orvosnak vagy ügyvédnek szánta fiát. A család tehát Genfbe küldte Molnárt jogot tanulni, de a lelke mélyén munkálkodott benne az írás iránti vágy, ezért félbe hagyva az egyetemet, újságírónak szegődve jogi témájú cikkei jelentek meg a Pesti Hírlapban.

Életvitele: Molnár munkaideje öttől kilencig tartott, de annyira szerette az írásait kinyomtatva látni, hogy tízkor rendszerint visszatért a szerkesztőségbe, és maradt hajnalig amíg az első lappéldányok lefutottak a nyomdagépről. Molnár rászokott arra, hogy a New York kávéházban írjon, ahová csak késő délután tért be, mert délután parlamenti tudósítóként működött vagy szerkesztőségi munkát látott el. Este pedig inni és mulatni ment hajnalig a bohém kollégákkal. Az ifjú író napfelkelte tájt járt haza, amikor álmából felriasztott apja így fogadta: „*Áhá, Sexpír úr végre hazaérkezett*”²² Az írás mellett fordítói karrierjét sem hanyagolta, mert francia bohózatokat és kisregényeket adaptált magyarra. Munkabírása elképesztő volt, cikkei és fordításai mellett sorra jelentek meg novellái és regényei is az írónak. „*Mi újságírók sohasem alszunk. Hazamegyünk, megfürdünk - ez megfelel egy órányi alvásnak. A tiszta ing pótol még egyet. A borotválkozás úgyszintén. A negyedik óra alvás*

²⁰ (Zsófia, 1972) Dénes Zsófia: Férfihangok, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972., p. 123.

²¹ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 11.

²² Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 23.

helyett iszunk egy jó erős fekete kávé. Felnőtt ember beéri négy órával.”²³ Színpadírói sikere és hatalmas bevétele után elnevezték “Csekkszíprnek”.

Pletykák, szóbeszéddek és amiket az író háta mögött mondanak: „Szadizmus már már őrzöngés. Mért hogy most lettél csak őszinte, szegény gyermekem! Molnár úr azt mondta nekem: - Köztünk teljes lelki, csaknem testi összeolvadás van. - Szerettem volna arcul ütni e szavaknál.”²⁴ Vészi János aggódó levelének részlete, amit lányának, Margitnak, Molnár első feleségének írt. (Szadista hajlamáról számos más levél és történet is beszámol, de ezt bővebben a *Liliom asszonyai* alfejezetben fogom kifejteni.)

Egy újságíró kollégája és barátja, Dénes Zsófia emlékei szerint „Molnár pontosan úgy bánt velem, mint a fiúkkal. Vitatkozott, rám szólt, néha szellemesen belém mart, aztán nézett rám azzal az okos Neumann-fiú szemével - ahogy Bródy Sándor mondta - amelyben csípös gúnyon túl ott ült valami sok évszázados szomorúság is.”²⁵

Egzisztenciája: öt különböző országban volt luxusingatlanja. Mindig a legújabb divat szerint öltözködött, a legújabb autókat vette meg, az éves jövedelme pedig több, mint 1 millió dollár volt.

Pszichológiai profilja: ennek az összeállításához Müller Rebeka pszichológussal készítettem egy mélyinterjút, amelyben először én beszéltem objektíven és részletesen Molnár Ferenc személyiségéről, életéről, majd ezt követően segített a pszichológus mélyrehatóan ismertetni az író valódi jellemét. Ezt azért is tartottam fontosnak, mert szerettem volna egy pszichológus új és részletes perspektívájából is bemutatni a híres szerzőt. Úgy gondolom, hogy akár jó akár negatívabb tulajdonságairól is legyen szó, mind hozzájárultak az ő sikeréhez és az írói zsenialitásához, ezért mindenképp érdemes górcső alá vetni ezeket. Az interjú alatt felmerülő legfontosabb fogalmakat fogom most kiemelni és megindokolni, hogy melyik milyen formában aliterál a szerző életére.

Nárcizmus: mindhárom feleségével, illetve késői szeretőjével, Bartha Vandával is felületes, önző és sok esetben egyoldalú kapcsolat volt a jellemző, amiket a *Liliom asszonyai* alfejezetben hosszasan fogok ismertetni. Borzasztóan fontos számára a külvilágtól kapott visszajelzés az, hogy elismerjék és méltassák őt. Ha esetleg egy-egy színdarabja nem olyan fogadtatásnak örvendett, vagy nem aratott olyan elsőprő sikert, mint a korábbiak, akkor képes

²³ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 23-24.

²⁴ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 40.

²⁵ (Márta, 1984.) Sárközi Márta: Emlékeim, Budapest, Magvető Kiadó, 1984. p. 64.

volt az író elutazni hónapokra egy másik országba, csak hogy ne kelljen belenéznie kollégáinak, ismerőseinek a szemébe egy rosszabb kritika után. Hiszen a nárcisztikus személyiségzavar egyik legfőbb jellemzője szerint, belül értéktelennek érzi magát az illető, úgy gondolja, hogy nem méltó a szeretetre - ennek a traumának az eredete feltehetőleg Molnár gyerekkorára vezethető vissza, hiszen apjától nem sok törődést kapott, vagy ütötte vagy pénzzel fejezte ki a szeretetét. A felnőtt Molnár pedig visszaélt szerelmeinek bizalmával, valamennyit megcsalta, megverte és leuralta. Az empátia hiánya is megfigyelhető volt nála, a legkirívóbb eset erre, amikor Bartha Vandának a fronton meghalt a bátyja, depresszióba esett, de Molnár ezzel mit sem törődve, követelte tovább a napi rutinjukat, ami a nő öngyilkosságához vezetett. Ugyanakkor a nárcisztikus személyiségzavarban szenvedőkre jellemző a bűnbánat, Molnár pedig megírta a világirodalom egyik legszebb bűnbánat-színarabját, a *Liliomot* Vészi Margitnak, míg Vandának pedig a halála után az *Útitárs a száműzetésben* című kötetét. Ha olykor nem bírt a lelkiismeretével, vagy nem sikerült megszereznie a kiszemelt nőt (Varsányi Irént) vagy a kritika lehúzta a darabját, akkor számtalanszor kísérelt meg öngyilkosságot. Bródy Sándorral, atyai barátjával, aki szintén többször kísérelt már meg öngyilkosságot, egy alkalommal így értekeztek a Fészek Művészklubban:

- „*Nem komoly ember maga, Feri. Méreg... veronál... Ez is öngyilkosság? Ugyan már...! Nem szégyelli magát? Piti dolog ez...*
- *Ide figyeljen, Sándor bá'! - csapott Molnár az asztalra - én öngyilkossági ügyekben csak attól fogadok el tanácsot, akinek már sikerült.*”²⁶

Humor, mint megküzdési mechanizmus: a szerzőről való asszociációnk egyike, hanem a legelső, ami eszünkbe jut, az a kiváló humorérzéke, amit ebben az írásban is próbálok több ízben kiemelni és idézni. Müller Rebeka szerint a humor a traumák egy érett, konstruktív feldolgozási folyamatának felel meg. A humor képes csökkenteni a stresszt, a szorongást és a félelmet, ezért ez egy jó megküzdési stratégia lehet a mindennapokban. A humor továbbá elősegítheti a lelki egészséget, sőt a környezetre, ez esetben a néző- és olvasóközönségre is pozitív hatást gyakorol. A humor tehát nagyban segítette a szerzőt abban, hogy megfelelő érzelmi távolságot tudjon tartani a negatív érzelmeitől.

Halála: 1952-ben gyomorrákot diagnosztizáltak az írónál. A Mount Sinai kórházban műtét közben hunyt el, április elsején. Molnár nem írt végrendeletet, mert babonásan hitt abban,

²⁶ Sárközi Márta: Emlékeim, Budapest, Magvető Kiadó, 1984. p. 237.

hogy aki megírja végrendeletét, az kész a halálra, ezért az ügyvédeknek hosszú évekbe telt míg kibogozták hatalmas vagyonát és pénzügyeit. Lengyel Menyhért írt egy fogalmazványt, *El nem mondott beszéd Molnár felett* címmel:

„Utolsó szavam a köszönet hozzád, Molnár Ferenc. Egy egész korszaknak voltál a vezető alakja, amely (...) az irodalom aranykora volt Magyarországon. De még ennél is sokkal több, Te törted át a korlátokat, te tetted ismertté és tiszteltté a magyar író nevét világszerte. Soha el nem múló hálával tartoznak neked az írók, akiknek utat nyitottál.”²⁷

1.2 Liliom asszonyai

Elérkeztünk a dolgozat legmegosztóbb és legfelkavaróbb fejezetéhez. Erkölcsi és morális értelemben véleményem szerint mindenképp avokálhatja az olvasókat egyrészt Molnár Ferenc nőkkel szembeni viselkedése, másrészt a kutatási eredményeim megosztása végett. Irodalmi körökben nagy port kavart a mai napig például József Attila Szabad-ötletek jegyzéke, miszerint mennyire volt etikus publikálni vagy tanítani azt. De úgy gondolom, hogy Molnár életének ezen aspektusait, amelyek nem feltétlen fogják pozitív fényben feltüntetni az író is muszáj megmutatni, hiszen csak így tudnak új dimenziói és rétegei felfedeződni írásainak. A sokszor mesei szimbólumokba bújtatott szövevényes cselekményszálak a színpadon, valójában brutális tettek az életben, amik önfeloldozásra vártak. Az író színdarabjait és íráskészségét a harmadik fejezetben fogom részletezni, mert előtte szükséges megismerni a múzsáihoz fűződő viszonyait, amelyek bemutatásával kronológiai sorrendben fogok haladni.

Előtte azonban önmagam feloldozására idéznek magától, Molnár Ferencről, aki valószínűleg hozzám hasonlóan járna el abban az esetben, ha saját magát kellene elemeznie egy dolgozatban:

„Az igazi írók művei egész sereg eltitkolt, ügyesen átformált, de gyakran őszinte életrajzi adatot tartalmaznak. A félelmetes őszinteség onnan ered, hogy az író biztonságban érzi magát az álarc alatt. Mennél jobban álcázza az író önvallomásait, annál őszintébben csengenek sorai. Ha modern pszichoanalízissel foglalkoznék, és egy hivatásos író lelkét kellene elemezni, nem tennék fel hozzá kérdéseket, hanem megkérném, húzza alá műveiben azokat a bármennyire is álcázott részleteket, amelyeket önmagáról írt.”²⁸

²⁷ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., pp. 180-181.

²⁸ Sárközi Márta: Emlékeim, Budapest, Magvető Kiadó, 1984. p. 189.

1.2.1. Vészi Margit, akinek kegyeiért Adyval versengett

Vészi József főszerkesztő dunavarsányi nyaralójában előszeretettel fordultak meg híres írók, költők, így Ady Endre és Molnár Ferenc is gyakori látogatói voltak. A másik közös az volt a híres írókban, hogy mindketten odáig voltak az idősebb Vészi lányért, Margitért, így már fiatal éveikben vetélytársakká lettek. „Adynak tetszett a bátran modern (esti beszélgetések közben is szivarokat pöfékelő), művelt és tehetséges Margit. 1906-ban, Margit Párizsban időzött. Ady is ott járt, ami viszont Léda féltékenységet keltette fel. Adynak számos levélben kellett esküdöznie, hogy a viszony csak baráti. Olyannyira, hogy május tizedikén már ezt írhatta imádott múzsájának: *Molnár Feri 20-án esküszik meg Margittal. Síró boldog férj.*”²⁹ Vészi József már sokkal kevésbé örült a frigynek, mert ahogyan már korábban is idéztem a lányának írt leveléből, megtudta, hogy Molnár rászokott az italra és amikor több bort iszik a kelletténél, akkor rendszerint szexuális örömet talál abban, ha megüti a lányát. Margit ennek ellenére 1906. május 20-án hozzáment Molnárhoz.

Az ifjú pár egy gyönyörű, tágas lakásba költözött a Népszínház utcában, ahol a beszámolók szerint egész nap veszekedtek. Margit önfejű, elkényeztetett lány volt, aki gyakran grimaszokat vágott és úgy forgatta a szemét, amivel pillanatok alatt kihozta férjét a sodrából. Molnár éjszakánként mulatozni járt és amikor ittasan hazatért, akkor ütötte, falhoz szorította feleségét, majd mikor befejezte, sírós hangon kiabálta, hajtogatta: „*bűnbánat... bűnbánat!*” A házasságuk elején már teherbe is esett Margit, de négyhónaposan visszaköltözött szüleihez és beadta a válókeresetet, amit Molnár abszolút vereségnek élt meg és nem szerette a rossznyelvű pletykákat sem, amik róla keringtek a városban, ezért mindent megtett, hogy visszaszerezze feleségét. „Később Vészi József utasítására Molnár még ideggyógyászati kezelésnek is alávetette magát. Szomorú züllésnek akarta idejekorán elejét venni. A szadizmust pedig még kevésbé tűrhette, és ennek megfélemezéseként, mintegy terapiaként utalta Molnárt a tébolyda igazgató főorvosa elé. Elmebajról nem lehetett szó, de súlyos kiegyensúlyozatlanságról igen, ami depressziós hullámvölgy-periódusokban is megmutatkozott.”³⁰ Molnár a munkába menekült, s megírta a *Liliom* című, világhírű színdarabját, amelynek történetét kétségkívül első házassága ihlette. A darab fő témája, hogy

²⁹ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., pp. 38-39.

³⁰ (Ilona, 2019.) Székely Ilona: Molnár Ferenc élvezettel verte, Ady Endre halhatatlanná tette a világjáró magyar múzsát (<https://168.hu/kultura/veszi-margit-ady-endre-irodalom-utazas-molnar-ferenc-muzsa-172146>)
Letöltve: 2024. december 03.)

megüthet-e egy férfi egy nőt, ha az őszintén szereti? A darab állítása szerint igen, mert se Julinak, a főhősnőnek, sem a lányának, Lujzának nem fájnak a Liliomtól kapott ütések, azonban a mesét a valóság felülírta, mert Margit a darab ellenére is elvált férjétől. Lányuk, Molnár Márta (később Sárközi Márta) így emlékszik vissza memorjában a szülei házasságáról: „*A mamának pechje volt a szadizmusával, mert az apám személyében olyan szadista férjet talált, magának, amilyen ő volt. Így az orrán megmaradt heghez, elgörbült ujját is szerzett magának: azt az apám törte ki számos veszekedései egyikének alkalmával. Nem akarom apámat itt védeni, de anyámnak megvan a képessége, hogy egyetlen szóval vagy arcmozdulattal a legbékétűrőbb angyal is halálra bősztse.*”³¹

A válaszuk alatt Molnár még Adyt is megkérte, hogy segítsen kibékíteni őket, amit Vészi Margit naplófeljegyzéseiben olvashatunk. Margit szerint ifjú korukban erős barátság fogant közöttük, ami sosem szűnt meg. Ady mindig elküldte legújabb versesköteteit postával Margitnak várva a nő véleményét. Ady megírta 1912-ben Margita élni akar című versciklusában a soha viszonzásra nem talált szerelmét. A versből és Ady életútjából megtudhatjuk, hogy a költő ekkor már elkapta a szifiliszt, így - habár ezt a Vészi Margitról talált források nem említik - én arra következtetek, hogy amikor a két férfi versengett Margit kegyeiért, döntő szerepet játszott Molnár mellett az, hogy ő egészséges volt, míg Adyn akkor már szemmel látható jelei voltak a vérbajának. Ezt a hipotézisemet a fent említett vers három sorával szeretném alátámasztani: „*S gyötört az Élet, e drága betegség. / Csók-vágyban fáradt ajkam megvonaglott / S mert tán féltetted az ajkaidat*”³². S habár ekkor már Ady Lédát szerette, mégsem véletlen tehát, hogy Lédát is a féltékenység emésztette Margittal szemben. Érdekes belegondolni, hogy mennyiben változott volna meg a magyar színpadok világa, vagy a világirodalom, ha nem születik meg soha a *Liliom*? Megérte-e Margit áldozatát, múzsaságát, hogy megszülethessen ez a színdarab? Érvényes-e ebben az esetben a közhely, mely szerint minden sikeres férfi mögött egy nő áll? Vészi Margit is több mindenhez értett; festett, énekelt, haditudósító is volt, de a tehetségének ezen aspektusai egész életére eltörpültek, a világhírű író volt férje árnyékában. Én ezeket a levelezéseket két perspektívából is egyaránt olvastam: nőként és forgatókönyvíróként is. Nem tiszttem igazságot tenni, mert természetesen soha semmilyen formában nem üthet meg egy férfi egy nőt, de tény, hogy sokkal szegényebb lenne a színháztörténetünk a szélhámos, vurstlis Liliom története nélkül.

³¹ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 204.

³² (Endre A. , dátum nélk.) <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00107/03427.htm> (letöltve: 2024. december)

1.2.2. Varsányi Irén, a soha be nem teljesülhetett szerelem

Varsányi Irén színésznőt vallja egyetlen igaz, nagy szerelmének Molnár, de véleményem szerint csak azért, mert ő soha nem lehetett az övé. Viharos szerelmük 1910 körül kezdett kibontakozni, mert a színésznő akkoriban sorra játszhatta az olyan Molnár színművek főszerepeit, mint a *Liliom*, *Az ördög* vagy *A testőr*. A próbákön habarodtak egymásba, amiről Irén férje, Szécsi Illés is tudomást szerzett, ezért folyamatos felügyelet mellett próbálta tartani feleségét. „Még a próbákra is elkísértette. A szerelmesek azonban kijátszották a felügyeletet: valamelyik darab levéljelenetében a kellék helyett Molnár mindig a saját levelét csempészte be, így Varsányi az előadás közben kapta meg az üzeneteit - a közönség és a mit sem sejtő férj előtt.”³³ A nő azonban soha nem volt képes elhagyni a családját, ezért 1911-ben a két férfi párbajával és Molnár öngyilkossági kísérletével ért véget a románcuk. Tanulmányozva az író szerelmi viszonyait, bátran kijelenthetem, hogy valamennyi nő közül Varsányi Irén járt a legjobban, mert ő az írónak csak a pozitív, a romantikus, a hősszerelmes oldalát ismerhette meg. A színésznő úgy lehetett a múzsája, hogy közben soha nem kellett megismernie Molnár “másik arcát”, de ez fordítva is igaz; mivel Molnár soha nem költözött össze vagy vette feleségül a nőt, ezért ő sem ismerhette meg a színházon kívüli arcát, nem tudhatta, hogy feleség szerepben hogyan viselkedne Varsányi. A be nem teljesült, plátói szerelmüket így könnyen nevezhette (vagy téveszthette össze) Molnár az egyetlen, igaznak hitt szerelmével. A nő anélkül játszhatta el a Vígszínházban a csodálatos főszerepeket, hogy azért bármilyen áldozatot kellett volna hoznia, nem úgy, mint Molnár feleségeinek.

1.2.2. Fedák Sári, a szenvedélyes díva

Fedák Sári a magyar színházművészet koronázatlan királynője, egy igazi primadonna, akinek a lábai előtt heverték a férfiak. Ő egy olyan modern idők primadonnája volt, aki nagy sajtónyilvánosság előtt élte életét és fürdőzött a sikereiben, rajongói leveleinek százában. Egy új operett típus született, amelyben már nem a szárnyaló énekhangon volt a hangsúly, hanem az erotikán, „a humor, az ötletes szöveg, a testiség kultusza és Fedák Sári. Mert róla volt szó. Pest izgalommal figyelte a nőt, aki a vágyaik megtestesítője volt. A férfiak kigyulladt szemmel nézték, a nők izgatottan utánozták. Egyéniségének tüzes és hódító varázsa minden zenei finomságot pótolta. Az operett bálványa volt.”³⁴ Nem véletlen tehát, hogy az erős kisugárzással bíró Fedák Sári megragadta a fiatal Molnár tekintetét, aki gyakori látogatója

³³ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 234.

³⁴ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 264.

volt a zenés színházaknak, így kvázi szemtanúja volt a sztár születésének. A sors iróniája, hogy amikor először találkoztak 1908-ban egy kávéházban, Zsazsa a naplójában úgy jegyezte le az esetet, hogy ő kicsit sem tetszett Molnárnak, sőt az író egyenesen beképzeltnek és hencegőnek tartotta, az ő benyomása Molnárról pedig mindössze annyi volt, hogy piszkos a körme. Nem sokkal később viszont már a Király Színházban történő találkozásukról számol be a napló: „Éppen az öltözőmbe rohantam, amikor valaki a nevemet kiáltotta:

- Álljon meg, Fedák! Néztam a jelenetét. Maga nagyon tehetséges. De igazi nagy színésznő olyan, amilyen kevés van a világon, csak akkor lesz magából, ha egy ilyen magamfajta zsidó gyerek jól az életébe tapos.

Nagyon csinos volt. Fehér haj és fekete bársonyos szemek. Ezt jól megnéztem.”³⁵

Remélem megenged a kedves Olvasó egy gyors, szentimentális kitekintést nekem pont itt, a szerelmi történet kibontakozása előtt, amit tekinthetünk egy afféle cliffhangernek vagy akár egy brechti elidegenítő effektusnak is. Reményeim szerint mostanra már Önt is beszippantották Molnár eddig leírt életének történései. De most álljunk meg egy pillanatra és gondoljunk bele, hogy valójában milyen elképesztő nevek, színház és költő óriások magánéletébe nyerhetünk betekintést. Számomra mindig elképesztő döbbenet, amikor ennyire nyersen és őszintén láthatjuk ezeket a legendákat, akiket korábban tankönyvekből ismerhettünk; ők is féltékenyek, esendőek, szerelmesek, csalfák, hiúk. Fedák a további naplóbejegyzéseiben hosszasan taglalja, hogy mennyire zavarba jött Molnár megjegyzésétől, egy Fedák Sári, aki korának szexszimbóluma, és mégis mennyire esendő volt még ő is, ha tetszett neki egy férfi. Szerintem ezek azok a gesztusok, amelyek lehozzák ezeket a sztárokat közénk a piedesztáljaikról, amiktől ők is emberivé válnak és nem csak a rajongásunk tárgyává.

A naplóbejegyzés történetére visszatérve Molnár Ferenc unokája, Sárközi Mátyás szerint, noha illene a szerzőre, hogy arrogánsan és határozottan szólítja meg a meghódítani kívánt nőt, valami mégsem stimmel; a *zsidó gyerek* kifejezést soha nem használta volna magára, ez inkább Fedák szexuálpszichológiai karakterét mutathatja, aki vágyott egy egzotikus zsidó szerető szenvedélyességére, amit az írótól abszolút meg is kapott.³⁶ A tizenkét évig tartó viharos és szenvedélyes kapcsolatuk alatt három egyfelvonásost is írt Molnár a színésznőnek; az *Ibolyát*, a *Marsallt* és az *Előjáték a Lear királyhoz* valamint a *Farsang* című színművet. Dénes Zsófia, mint jó barátjuk és az író kollegája gyakori látogatója volt a párnak, így több ízben is szemtanúja volt azok rettenetes veszekedéseinek és verekedéseinek is. Fedák szerint

³⁵ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 266-267.

³⁶ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 267.

az író „*haszontalan, komisz, durva csirkefogó, de az ágyban gentleman volt.*”³⁷ Molnár nem igazán halmozta el tárgyi ajándékokkal a színésznőt, viszont rendszerint írt neki prózai szerepeket azért, hogy a zenés színház mellett, ezt az oldalát is megcsillogtathassa Fedák, aki pont erre vágyott, de emellett az író fizette neki a londoni, berlini, párizsi kirándulásait. „Egy napon azonban festményt hozott ajándékba. Fedák nem volt elragadtatva a képtől, de felakasztotta az előszobában. Nem sokkal később megint tettelegesséig fajult köztük egy ártatlannak induló vita. Molnár végül kirobogott a lakásból és mentében lekapta a képet a falról „*nem érdemelsz tőlem ajándékot*” kiáltással. Néhány nap múlva szerelemittasan tért meg, sűrűn kérte Fedák bocsánatát, és hóna alatt hozta vissza a festményt. A kép még legalább egy tucatszor távozott és került vissza a szögre hasonló körülmények között.”³⁸ Egy kedves barátjuk megfigyelte, hogy mindig ugyanúgy történnek náluk a veszekedések; aprósággal indulnak, de aztán egymásra licitálva egyre nagyobb dolgokat hánynak a másik szemére, míg végül egy vehemens, káromkodásokban gazdag, párhuzamos üvöltözés nem veszi kezdetét. Molnár szerint ez azért praktikus, mert így rengeteg időt spórolnak meg maguknak.

1914-ben az első világháború kitörésével, bezártak a színházak. Molnár az Est-lapok számára kezdte meg haditudósításait, így 1916-ig távol volt Budapestről. Hazatérésekor barátaitól megtudta, hogy Fedák többszörösen hűtlen volt hozzá, mire az író félmosollyal az arcán csak ennyit válaszolt: „Lehet, hogy másokkal is hál a Fedák. De pénzért csak velem.”³⁹ 1919-re viszont már egészen elridegültek egymástól. A színésznő többre vágyott, meg akarta hódítani az amerikai színpadokat is, mire hazatért a történelem megismételte önmagát csak ezúttal fordítva, ugyanis hamar a fülébe jutott a pletyka, miszerint Molnárnak már új kedvese van, a szemtelenül fiatal színésznő, Darvas Lili személyében. Fedák ezt olyan megalázónak élte meg, amit nem hagyhatott annyiban, ezért azzal zsarolta meg Molnárt, hogyha nem veszi el feleségül, akkor egy olyan könyvet fog írni, amelyben apró részletességgel be fog számolni az ő kapcsolatukról és az író közönsége számára nem ismert arcáról is. Végül is úgy egyeztek meg, hogy az esküvő után rögtön elválnak. Fedák számára egyaránt volt nyereség és veszteség a válás; egyfelől Molnár többé nem insturálta őt a színpadon és nem írt neki szerepeket, másfelől viszont Fedák akkora pénzüsszeget harcolt ki magának, amely Molnár hatalmas vagyonához képest is, jókorának számított. Őszinte leszek, akármennyire is

³⁷ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 284.

³⁸ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 273.

³⁹ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 275.

próbáltam kibogozni a szálakat, számomra ez a gyors összeházasodás és válás teljességgel érthetetlen maradt. Nem tudom, hogy miben emelte a színésznő renoméját, a külvilág előtti megítélését ez a rapid házasság. A vagyonát házasság nélkül is kizsarolhatta volna. Az esküvő pedig egyenesen megalázó lehetett, hiszen egy személytelen polgári kis szertartás volt, amire Molnár (aki mindig alkalomhoz illően, utolsó divat szerint öltözik) egy sportzakóban jelent meg. Számomra ez nőként még megalázóbb élmény lett volna, de úgy látszik, valami oknál fogva Fedák mindezek ellenére is feleség szeretett volna lenni. Ő volt az egyetlen olyan nő az író életében, aki szerette Molnár szadista temperamentumát, sőt gyakorta ő is minden szívbaj nélkül visszaütötte. De a szenvedélyes románc és a kollegális viszony mellett igaz barátság is szövődött közöttük. Igaz, hogy még van két említésre való asszony Molnár életéből, de ha megenged ennyi előrelátást nekem a kedves Olvasó, és egy szubjektív véleményt; szerintem az íróhoz Fedák Sári primadonna volt a legtökéletesebben illő nő és társ egyaránt.

1.2.3. Darvas Lili, a szemtelenül fiatal múzsa

Darvas Lili elegáns volt, okos, jó zsidó családból való és fiatal kora ellenére szerette az öszülő és jómódú férfiakat - már Molnár Ferenc előtt is több idős, híres férfi, köztük Incze Sándor, író. a Színházi Élet lapszerkesztője is csapta neki a szelet. A színésznő mindössze húsz éves volt, míg Molnár negyven, amikor megismerkedtek. Fedák Sári amerikai turnéja alatt melegedtek össze igazán. Lilinek írta Molnár az Égi és földi szerelem című ötfelvonásosát. Ez a színdarab bírt a legbonyolultabb cselekményszövéssel, emellett rengeteg szereplője is volt, sok elvarratlan konfliktussal, így a darabot rendező Molnár és a főszerepet játszó Darvas Lili minden igyekezete ellenére, az Égi és földi szerelem megbukott, s hasonlóképpen járt a következő darab is, A vörös malom. A bukás annyira lehangolta az író, hogy a konykhöz fordult, mire Lilihez ért, addigra már jócskán berúgott, és „vitázni, majd veszekedni kezdtek, és Molnár felugrott, hogy megüsse a színésznőt. Ekkor azonban váratlan dolog történt. Lili megragadott egy bronz gyertyatartót, és rákiáltott vérmes lovagjára: *Ha hozzám nyúlsz, nyomban agyonvágalak!*”⁴⁰ Állítólag ezután soha többé nem emelt Molnár kezét Darvasra. Lilivel a közös otthon melege helyett luxusszállók kényelmét választották.

El is érkeztünk Molnár szerelmi sokszögének kicsúcsosodásához, amit 1924-ben az Üveg cipőben énekelt meg. Az Üveg cipő a hamupipőke történetének pesties változata, amelyben a királyfi ezúttal már egy sokat látott, negyvenes, Sipos, akiért csak úgy rajong a

⁴⁰ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 109.

kis Irma. Darvas Lili Irma szerepében debütált a Vígszínház színpadán, amit az író egy az egyben ráírt, amíg másik női főszerepet, amit Fedák Sári ihletett, Varsányi Irén alakított. micsoda szerzői bravúr! Beleírni egy darabba így vagy úgy, mind a három színésznőt, akivel dolga volt, elismerésre méltó csavar. A következő Molnár-darab bemutatója, a Riviérára Bécsben került sor, Max Reinhardt rendezésében, amelyben szintén Darvasé volt a hősnő szerepe. Lili német kiejtése szinte tökéletes volt, de kezdetben némettanárt fogadtak hozzá. „Egyik ilyen lecke alkalmával történt egy félreértés. Épp a bécsi Imperial Hotelben szálltak meg, s az egyik délután Molnárt meglátogatta az ügynöke. Nagyban tárgyaltak, mikor a látogató hirtelen elpirult és felugrott a karosszékből. A szomszéd szobából ugyanis tisztán áthallatszott Darvas Lili szenvedélyes vallomása *„Szeretlek, imádlak! Elepedek a szerelmedért”* Ám Molnár mosolyogva nyitotta ki az ajtót. Darvas a fotelben ült és a szerepét olvasta fel a beszédtanár, dr. Hocknak.”⁴¹ Ebből a félreértésből született Molnár egyik leghumorosabb vígjátékának az alapötlete, amely nem más, mint a *Játék a kastélyban* (326-szor ment a Broadwayn, egyszerre 50 színház tűzte műsorra, de Róma és London is imádta a darabot). A közösen átélt külföldi sikerek után Molnár szeretett pesti közegében bukást és szomorúságot élt át, amitől folyton melankolikus állapotba került, már nem is szívesen látogatott haza. 1925-ben megírta levelét és egyben ajánlatát Lilinek, amelyhez foghatót én még csak nem is olvastam soha. A levél a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található és annyira döbbenetes, hogy majdnem teljes terjedelmében idézni fogom, mert a dolgozat szempontjából több aspektusból is releváns, sőt hihetetlenül érdekes.

„Drága szívem!

Szívem, hol veszi ő az eszet és a szívet, hogy két olyan embert megértsen, mint aminők mi vagyunk? Drága szívem, hol veszik ők mind az értelmet, az ösztönt és a vérző érzést, hogy ezt a mi vergődésünket megértsék. Büszkeségem és dacom az egész világgal szemben, te drága gyermek, hogy én egy ilyen párduccal akarok élni, mint te. Én nem akarok belőled feleségtehetséget csinálni. Én tudom, hogy ki vagy. Én veled sírok a te nagy nosztalgiádon a sima élet után, mert én se bírom a sima életet, én is csak reménytelen szerelmes vagyok. Ahogy te szeretnél ebben a városban maradni, én épp úgy szenvedek azért, hogy elbolyonghassak innen. Engem bedöglestett egy langyos pocsolóába egy rossz év, én éppolyan sírva és ordítva kíváncszom belőle ki, mint te. Nem azért kapaszkodom beléd, mert ide vissza akarlak hívni, hanem azért, hogy vigyél ki innen. Itt én megbukom és megdöglöm.

⁴¹ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 122.

Szívem, édes, okos, igenis mondtam: negyven éven túl ne változtass. (...) Te okos, okos, te értelmes, te bűnösen emberismerő: lásd be, hogy most vettem be a mérget, ami meggyógyított, én ama nyugtalanságra születtem, mint te, és arra a tehetetlenségére a sima életnek, ezért döglöttem én estig az ágyban, ezért narkotizáltam magam kártyával, ezért borogattam én magamat alkohollal, vendégekkel egy lusta kábulatba bújtam, gyávaságból az igazi élettel szemben, mert rongy hiúságból polgári rendes szerettem volna lenni, de éppúgy nem tudok, mint te, éppúgy imádom ezt a kurva mesterségemet, annak az izgalmát, szenvedését, bolyongását, fényét, piszkát, szerelmét és csalódását, mint te, de megdöglöttem ebben a rossz meleg levegőben, és csak most ébredtem fel belőle, amikor rájöttem, hogy nem lehet nélküled élni, miért nem lehet nélküled élni? - mert te vagy én és én vagyok te, és nem ok nélkül kergetett össze a jó Isten bennünket nevetni és sírni, dolgozni, veszekedni, kibékülni, egymás karjában az égbe repülni, egymás hibáját gyűlölettel figyelni és egymás szívét imádni, egymástól elhidegülni és egymásba beleszeretni, a koporsóig egymás kezét fogni. (...) Drága szívem, testem és vérem: tudsz te létezni valakivel, aki kvalifikálva van polgárilag arra, hogy tudjon egy nővel élni? Tudsz te létezni mással, mint aki csak meghalni tud egy nőért, tudsz te érdeklődni öt percnél tovább az iránt, akit te nem tanítasz meg szerelmesnek és jónak lenni, akit nem te teremtesz magadnak? Most már nélküled sehogy: veled, az égbe. Veled a bizonytalan és vad rövid pár esztendőbe (...) mert tudod, hogy én vagyok a te fűtött szobád, a te borogatásod, a te paplanod és a te orvosságod, és minden évben egyszer egy hétig én vagyok a te érzéki szerelmed, és aztán a te pihenésed megint ötven hétig. (...) Rájöttem: azért vagyok a világon, hogy tehetséges és boldog legyek, és hogy nevetni és ragyogni tanítsam azt az egyetlen emberi lényt a világon, aki nekem az életet jelenti.”⁴²

A levél megírásakor Molnár Ferenc 47, míg Darvas Lili 23 éves volt (viszonyításképpen, Molnár lánya, Márta ekkor 18 éves volt). Bennem számtalan érzés és gondolat kavargott az első és a levél sokadik elolvasása után is, de van egy Shakespeare III. Richárd idézet, ami viszont minden alkalommal eszembe jut róla; „*Kértek már asszonyt ilyen hangulatban? Nyertek már asszonyt ilyen hangulatban? Én nyertem.*”⁴³ Ki is fejtem, hogy miért jutottak eszembe ezek a sorok. Szerintem ennek a levélnek az a hihetetlen rafinériája, hogy egy fiatal, hiú, netán szerelmes női szívet elsőre sikeresen megtéveszthet a sallang, a pátoz és a shakespeare-i hangnem. De ássunk mélyebbre! Rögtön a bevezetőben megfogalmazza

⁴² (Kézirattár) Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár

⁴³ (Shakespeare, dátum nélk.) Shakespeare: III. Richárd király,
<http://mek.niif.hu/04600/04610/html/magyar.htm> (Letöltve: 2024 december)

Molnár a kettejük narratíváját; ketten a világ ellen, dacára annak, hogy mit mondanak mások, na meg a józan ész, azzal Lili most ne is törődjön. A szerelmeslevél ellenére - megszámoztam - huszonegyszer szerepel benne az "én" szó. Én. Molnárnak valóban ez egy egyes szám első személyű sóhaja a másik felé, egy jókora hosszú és önző sóhaj. Érdekes még egy pillantást vetni a levél utolsó sorára, amelyben tanítani akarja azt „*az egyetlen emberi lényt a világon, aki neki az életet jelenti*” - ezen a ponton ne felejtjük el, hogy az írónak van egy lánya is. Úgy gondolom, hogy a saját férfi önzősége és boldogsága minden apai szeretetét felülírta. Ha én Mártaként olvasnám a fent említett sorokat, minden bizonnyal dühös és szomorú lennék. Az üzenet első felében pedig azt fogalmazza meg az író, hogy Lili és ő egy olyan közös csónakban eveznek, amit senki más nem ért meg, mert ők ketten soha nem tudnának hétköznapi polgárokként élni, számukra a színház és annak minden velejáró mámora és mocska lesz az első örökre. A leendő vőlegény több ízben is hangsúlyozza, hogy ő már *megdőglött ebben a rossz meleg levegőben*, ami valljuk be, nem a legtöbb fiatal lány álma. A lánykérés egészének van egy végső kétségbeesett, kapuzárási pánik hangulata az író részéről. És el is érkeztünk a számomra legdöbbenetesebb részhez: „*tudsz te érdeklődni öt percnél tovább az iránt, akit te nem tanítasz meg szerelmesnek és jónak lenni, akit nem te teremtesz magadnak?*” Molnár pontosan tudja, hogy az első, igaz szerelemtől, az őszinte szerelemtől készül megfosztani egy életre ezt a 23 éves lányt. A lánykérés ezen része pedig már sokkal inkább hasonlít egy olyan üzletkötésre, melyben az író pontosan tudja milyen áldozatot vár el, amiért igyekszik adni is valamit cserébe. A levélben kertelés nélkül megírja, hogy ő képtelen lesz egy nővel élni, amit Lilinek természetesen el kell fogadnia. Ha a vallomásról lehántjuk a cukormázát, akkor szintiszta alkut kapunk: minden évben egyszer egy hétig érzéki szerelemmel adózik Lili Molnárnak, de az év összes többi napján azt csinál, amit akar, cserébe övé lesznek a színdarabjainak főszerepei, sőt hatalmas vagyonának egy része, tehát egy kiváltságos életet is kap a nyitott házasság mellé. Lengyel Menyhért író naplója szerint „Lilly született kurva, nem is rosszaságból, hanem a körülmények sodorják és dobálják, mert a Terézvárosból hirtelen a művészetbe, mindenkinek odaadja magát a nagy önbizalmatlansága miatt.” És most, miután már bizonyára tükön ülhet a kedves Olvasó, hogy mi lett a pár sorsa, ideje elárulnom, hogy 1926. június 10-én, egy nyílt, sajtónyilvános esküvőn, az ismert sztárok, a 24 esztendőös Darvas Lili és a 48 éves Molnár Ferenc bizony házasságot kötöttek. Az frigy úgy történt, ahogyan azt Molnár kérte, az idejük jókora részét egymástól külön töltötték, de azért nagyon sűrűn leveleztek egymással. Az író az idő előre haladtával viszont egyre jobban vágyott egy olyan állandó társra, akivel lehet beszélni, de Lilinek ekkoriban kezdett felfutni karrierje, így nem ért rá arra, hogy a férje lelkét ápolgassa.

„Darvas 1938-ban az Egyesült Államokba Emigrált, ahol új kapuk nyíltak meg előtte, Molnár 1939-ben kiábrándultan követte. Míg Darvas ragyogott, Molnár úgy érezte, élete egyre sivárabb.”⁴⁴ Sosem váltak el, az író haláláig házasság maradt, viszont Lili mellett lett egy új nő a színdarabíró életében.

1.2.4. Bartha Vanda, a hű (úti)társ

A dolgozat Molnár Ferencre, mint színdarabíróra koncentrál, ezért előljáróban leszögezném, hogy mivel Bartha Vanda nem ihletett színművet, csak prózát, ezért a kettejük történetéről csak tömören fogok értekezni.

„Molnár 1932-ben találkozott az árva, elvált, örökségéből kisémmizett, szép, fiatal, négy nyelven beszélő Bartha Vandával, aki sorsközösséget vállalt a közismert íróval, s titkárnőként, rajongó olvasóként, lelkes rendezőasszisztensként, odaadó ápolónőként képes volt kiszolgálni Molnárt. Orchidea volt a kedvenc virága és imádta a napot.”⁴⁵ A fenti leírásból is tisztán kiviláglik, Vanda merőben más személyiség volt, mint a korábbi asszonyok; szerény, alázatos, szolgálalelkű. New Yorkban a Plaza Hotel hetedik emeletén lakott Molnár, Vanda pedig a tizenötödiken, így a nő mindig kéznél volt, amikor szükség volt rá. És mielőtt azt gondolnánk, hogy a hű és odaadó szolgálataiért cserébe busás pénzt vagy nagy ajándékokat kapott volna, akkor bizony tévedünk. A különböző feljegyzésekből, sőt Molnár visszaemlékezéséből is az derül ki, hogy mindössze egy darab írógépet kapott ajándékba, azt is azért, hogy intézhesse rajta Molnár levelezéseit és egyéb titkárnői feladatait. Az író azt sem tudta, hogy mikor van a nő születésnapja, holott több, mint tíz évig éltek - majdnem - egymással. Nem tisztom a minősítés, de meg kell hagyni, igen csak bicskanyitogató stílusban írt Molnár a nőről „*Vanda új élete azt a célt szolgálja, hogy feláldozza magát, segítve engem mint írókat és mint embert*”⁴⁶. Müller Rebeka pszichológus megállapítása, miszerint Molnár nárcisztikus lehetett, abszolút helytállónak tűnik.

Darvas Lili és Vanda nagyon jó barátnők voltak, szinte testvérként szerették egymást, azt tervezték, hogyha megöregszenek, majd gondoskodnak egymásról. A Molnár-Darvas-Bartha szerelmi háromszög legbizarrabb momentuma, amikor Molnár és Lili örökbe akarták fogadni Vandát, amiről végül letettek, így csak az örökségbe vették be. Vanda imádta a bátyját, így

⁴⁴ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 302.

⁴⁵ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 304.

⁴⁶ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 306.

amikor jött a hír, hogy szeretett fivére életét vesztette Auschwitzban, előntötte a mérhetetlen szomorúság és gyász. Ha azt gondolnánk, hogy az író életében talán most először nem viselkedett önzőn, sőt empátiával telve vigasztalt, akkor bizony nagyot tévedünk. Molnárra ugyanis nem számíthatott Vanda, mert az továbbra is magával és a saját ügyes bajos dolgaival volt elfoglalva. A nő magára maradt a depressziójával, a gyászával, és a ténnyel, hogy senkire sem számíthat. Molnár „1947. augusztus 28-án, ismeretlen okból nem ebédelt együtt Vandával, nem Vanda készítette el a reggeli kávéját, nem beszélt vele az előző nap óta, nem telefonált neki, hogy jól aludt-e, jól van-e. Így nem tudta azt sem, hogy Vanda reggel óta halott. Délután háromkor azért tette le az újságot, mert csörgött a telefon. A házidetektív közölte vele, hogy Vandát holtan találták az ágyban. Gyógyszerekkel megmérgezte magát.”⁴⁷ Molnár Ferenc Vanda öngyilkosságát követően öt év alatt húszat öregedett. Végleg elvesztette mesélő jókedvét, sőt a jó egészségét is. Megírta utolsó, hatyúdálát, az *Útitárs a száműzetésben*, melyben egyfelől saját hibáját igyekszik mentesíteni, másfelől Vandát próbálja angyalként ábrázolni. „A könyv megírásának két célja volt: egyrészt terápiás, öngyógyító napló, (...) másrészt a hűséges útitárs emlékezetének szentelt memento. A könnyfakasztó mű sajnos elég kedvezőtlen színben tünteti fel Vandát: nagylelkű és hűséges nő, aki azonban eléggé felületes és az jelenti számára a legnagyobb örömet, amikor bálványa árnyékába húzódva hírességekkel ismerkedhet meg. A zseni utolsó műzsája ő, aki mártírként tűri az író gonoszkodásait és dühét, amikor azonban az író szadizmusa és egomániája az elviselhetetlenségig fokozódik, az öngyilkosságba menekül.”⁴⁸ Egy külön tanulmányt lehetne írni az *Útitárs a száműzetésben*ről, amely tovább rajzolná Molnár személyiségét és attitűdjét, de úgy gondolom, hogy a mi szempontunkból ez a rövid kitekintés is elég volt ahhoz, hogy egy teljes és átfogó képet kapjunk a színdarabíró valódi arcáról.

Molnár Ferenc 1952. április elsején meghalt, özvegye Vanda mellé temettette el New Yorkban, a Linden Hill temetőben. Darvas Lili a *Liliomból* az alábbi idézetet vésette az író sírkövére:

„Te csak most aludjál, Liliom.”

⁴⁷ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., pp. 172-173.

⁴⁸ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 318.

3. DRAMATURGIAI ÚJÍTÁSAI

1.1. Az írói bravúr alkotóelemei

Az első fejezetben megismertük a kort, amelyben Molnár Ferenc élt, a színházi izmusokat, amelyben alkotott, míg a második fejezetben az életét, a jellemét és a műzsáit, mindezt azért, hogy ez, a harmadik fejezet megszülethessen. Összesen 42 színdarabot írt Molnár és ahhoz, hogy ezeket új megvilágításban tudjuk értelmezni, ahhoz elengedhetetlen volt a fenti adatok megismerése. Természetesen terjedelmi okoknál fogva sem vállalkozom ebben a dolgozatban mind a 42 színmű elemzésére, így kettőt fogok kiemelni, a két számomra legkedvesebb munkáját, *Az ördögöt* és a *Liliomot*. A konkrét darabok elemzése előtt viszont igyekszem egy általános képet adni a színműírói munkásságáról, dramaturgiai újításairól. Talán mondanom sem kell, hogy forgatókönyvíróként és lelkes Molnár-olvasóként ennek a fejezetnek a megírását vártam a leginkább. Vegyük sorra azokat a szempontokat, amelyek szükségesek egy tökéletes színmű megírásához: hangnem, karakterek, dramaturgia, téma, cselekmény, stílus.

Írói hangnemét tekintve drámáiban az erős cinizmus mögött nem kevés szentimentalizmus is meghúzódik. A humort tökéletesen ötvözte az érzékenységgel. Írásaiban egyszerre jelenik meg a szájalom és a gyengédség szereplői iránt.

P. Müller Péter színháztörténész szerint „Molnár nagyon hatásos színpadi helyzeteket teremt, melyben meg tudja győzni a közönséget, hogy karaktervázlatai valódi társadalmi típusok.”⁴⁹ Úgy gondolom, hogy a megfelelő helyzetek megteremtésén túl, a korban divatossá vált pszichoanalízis beemelése is fontos szerepet játszott szereplőinek megalkotásában. Tudjuk, hogy sok francia háromszög drámát fordított, (főként Scribe-t, Dumas-t, Sardou-t, Augier-t) amelyeknek a szereplői inkább hasonlítanak a commedia dell'arte tipikus alakjaihoz, mint a valósághoz, de Molnár ezeket tovább fejlesztette; a szereplőknek olyan mélységeket adott, amelyektől igazán élővé váltak. A commedia dell'arte figurái szinte receptúra szerint működtek, az üzött szerelmespár, a szigorú apa, az eszes és nagyszájú szolgáló vagy a tudálékos dottore stb. Molnárnál „a kiosztott szerepek betartása némi önfeladással jár, de nincs más mód a káosz elkerülésére. Molnár darabjaiban a kompromisszum jelenik meg a létezés alapjaként, ezért a szerző arra is ügyel, hogy ez a sajátos kiegyezés ne legyen vállalhatatlan. A látszat ebben a világban nem azonos a hazugsággal, csak a viszonyok

⁴⁹ P. Müller Péter: Self-representation and identity: Hungarian drama as a representative of national culture, Krakow, Księgarnia Akademicka, 2014. p. 63.

bizonyos mértékű idealizálását jelenti.”⁵⁰ Központi szereplői általában egy szerelmes pár, csakhogy azok korántsem olyan esendő és külső megmentésre várók, mint a francia darabokban, emellett több darabja is rendkívül pontos korrajzot ad az adott társadalmi struktúráról.

Példának okáért, hadd említsem meg *Az ördög* című színdarab szereplőit és azok társadalmi státuszát, hiszen tökéletesen reprezentálják a monarchia idején élő pesti lakosság összetételét. *Az ördög* Pesten játszódik, ahol megismerjük Cinkát, aki a Népszínháznál volt kórustag, Budán lakott, de tönkrement, s így lett belőle egy szegény aktmodell, akinek a házában se villany, se gáz nincsen. Bemutatja Elzát is, a nagyságos jómódú nőt, a gazdag házilányt. A dráma férfi főszereplőjének, Jánosnak a vallomásából megtudhatjuk, hogy János és Jolán kezdetben egy *koldusfiú és egy kolduskisasszony* volt, János rajzolni tanította az úri gyerekeket, Jolán pedig a barátnőjük volt. Jánosnak a szegénységből úgy sikerült kitörnie, hogy egy évre elutazott külföldre, ahol díjakat nyert, híres, elismert, pénzes festő vált belőle. Jolán pedig azt a módját választotta a jobb életvitel eléréséhez, hogy feleségül ment egy dúsgazdag férfihoz, Lászlóhoz. László egy sikeres üzletember, aki villában lakik, inasokat alkalmaz, s mind ezek mellett mindent meg tud adni feleségének; gyémántot, selymet. Így tehát a két fiatal, Jolán és János szerelmét felülbírálta a szegénység kilátástalan helyzete. A szereplők közül az, aki nem sorolható földi társadalmi osztályokba nem más, mint az *Az ördög*. Az ördög misztikus, nem e világi megjelenése bonyodalmat és mesterkélt fondorlatok sokaságát lopja a drámába. Az ördög külsejét nem félelmetesnek írja le Molnár, hanem sokkal inkább vonzónak láttatja: „*karcsú, csinos fekete ember (...) lakkcipő, sötét nadrág, a legtökéletesebb, legdivatosabb elegancia*”⁵¹. A mű alapszituációjában adott egy férfi, akit a házasság elcsábítására sarkall *Az ördög*, és adott a férjes nő, akit a férfi szerelmének viszonzására ösztönöz, így bizonyára joggal kerülhetett szembe a századelő (sőt még a mai) társadalmi erkölccsel is ez a történet. Így tisztán érthető, hogy Molnár miért ezt a negatív értékekkel bíró lényt választotta a szerelmesek összeboronálására, ugyanakkor a házasságtörésen túl ott lapul az a nemes indíttatású szándéka is, miszerint a valódi szerelmeseket, Jolánt és Jánost össze akarja boronálni, mert ők egymás nélkül boldogtalanul élik napjaikat. Főhősei igazából hősietlenek vagy - ahogy később Csehovnál hívni fogják őket - drámaiatlan hősök, hiszen hét évig nem tettek semmit azért, hogy újra egymáséi lehessenek. Az ördög szerepe tehát nem más, minthogy szituációkat teremtsen a hősöknek

⁵⁰ (Tibor, 2015) Gintli Tibor: Magyar irodalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. p. 9.

⁵¹ (Ferenc, *Az ördög*, 1907.) Molnár Ferenc: *Az ördög*, Franklin-Társulat Magyar Irodalom Intézet És Könyvnyomda, Budapest, 1907. p. 29.

ahhoz, hogy végre elhangozhassanak az eddig ki nem mondott szavak és felszínre törjenek az eddig elfojtott érzelmek. János és Jolán kezdetben tiltakoznak Az ördög szándékai ellen és józan ésszel ismerik fel a bűnt, és utalnak a természetfeletti erőre: János: „*Te itt tragédiát főzöl... romlásba viszel!*”, Jolán: „*Egy furcsa úr, akihez létrával fog menni a halottkém*”, János: „*Ne rántsam le az ő tiszta, hófehér lelkét egy piszkos hotelszerelem sarába... Hazugságokba, bujkálások, véres, sáros, piszkos könnyek közé... amikről te nem tudsz, mert piszkos vagy te magad is*”, Jolán: „*Néha megvillan a szeme és akkor úgy érzem, mintha az egész emberiség minden esze a maga homloka mögött volna*”.⁵² Ez a furfangos elméjű ördög fogja megoldani a kialakult szerelmi ötszöget. Rádöbbsenti Cinkát és Elzát, hogy szerelmük reménytelen János iránt, s János és Jolán szerelmének kiteljesedésére pedig maga Az ördög a gyógyír. A két fiatal hét év közonyét 24 óra alatt szenvedélyes szerelemmé varázsolja. Apropó! Nem ironikus, hogy a hetes szám rossz előérzetét pont Az ördög oldja fel és oldja meg?! Molnár mesterien értett az ironizáláshoz, s ahhoz is, hogy a legfeszültebb már-már a legdrámaibb szituációt hogyan oldja fel a humor erejével. Így talán első olvasásra megtévesztő lehet e könnyed hangvétel. A pehelysúlyúnak tűnő szavak mögött viszont évezredes kérdések válaszai húzódnak meg. Az író Az ördögön keresztül bátran kimondja egy-egy kínos jelenetben azt az őszinte véleményt, amit mindenki tud, de mégsem mer beszélni róla. Ezekből a szituációkból fakad két konfliktusfajta: a különbség és az ellentét. A különbség enyhe, amelyben még nem történik meg a szereplőcsoportok egymás elleni fellépése, de magában hordja egy veszélyesebb konfliktusnak a lehetőségét. Az ellentét nem megoldhatatlan: kisebb egymás elleni fellépés, ilyenek például János és Jolán vitái Az ördöggel szemben, vagy amikor János a töltött revolverhez nyúl. Ám ezek nem fajulnak tettelegességgé, így nem következik be a harmadik konfliktusfajta, a válság, amivel Molnár a darab végére feloldja az ellentéteket, s így nem torkollik tragédiába a történet.

Összegezve társadalmi hovatartozásuk szerint *Az ördög* szereplői: Cinka a kispolgár, Elza a középosztálybeli, János művészcéreg, Jolán szegény sorsból lett jómódú, László nagybirtokos, nagytőkés, Az ördög pedig az árnyékszemélyiség. Az ördög szereplőiből jól kirajzolódnak tehát a századelő különböző társadalmi státuszai, de még a karakterek mélyebb dimenziói, sőt háttértörténetei is. Korábban nem volt jellemző ez a fajta aprólékosság a magyar színművekben, miszerint ilyen részletgazdagsággal kiolvasható legyen egy-egy szereplőnek a darab kezdete előtti életútja.

⁵² Molnár Ferenc: *Az ördög*, Franklin-Társulat Magyar Irodalom Intézet És Könyvnyomda, Budapest, 1907. pp. 100-103.

A karakterábrázolásra Az ördögön túl szeretnék még egy példát említeni, ami megkerülhetetlen Molnár életművében, ami nem más, mint a *Liliom*, hiszen itt a freudi pszichoanalízisen túl már a szimbolizmus is megjelenik.

Liliom karakterének magyarázata a szememben ellentmondásos. Nevéről az első asszociáció az ártatlanság, a tisztaság, amely jelezheti azt a filozófiát, amely szerint mindenki eredendően jónak születik. A Bibliában ez a virág, a gondviselés metaforája, aminek véleményem szerint Liliom hiányát szenvedhette gyerekkorában. A színműben neki a Liliom a gúnyneve, ezért valószínűleg az ellentmondását fejezi ki a valós személyiséggel szemben. Azonban más értelmezés szerint a liliom bibéje a nemzés szimbóluma, ami azért már igencsak illik Liliomra, mint cselédcsábító. Ő az a férfi, aki nem rest szélhámos-ságból megélni. Ágyba csalja szép szavakkal, hazugságokkal a cselédlányokat, majd kifosztja őket. Mesterségét, a csalogatást remekül űzi. Mint sokat látott férfinak, megesik a szeme és a szíve a szűz Julin. Nála be is tartja a házasság ígértét. A „don juansága” ellenére azonban egy gyáva ember, aki nem mer szembenézni a szegénységgel, és a tehetetlenséggel, amikor Juli sír, megüti. Nem dolgozik, elkártyázza a pénzt. Ami őszinte szerelmét és családjára iránti elkötelezettségét fejezi ki, hogy a könnyű élet helyett Amerikát választja. Halálában is dacos. Visszatérve a földre magával hoz egy csillagot, mely a húsvéti liturgiában a halálból isteni hatalommal feltámadó Krisztus jelképe. Molnár kétségtelenül beleemelte az isteni jó szándékot, és Liliom tenni akarását, de az ember, mindig (gyarló) ember marad... Juli a darab kezdetén még zárkózott, megvannak a maga elképzelései, miszerint megőrzi ártatlanságát, s nem megy soha férjhez. Igazságérzete nagy, végsőkéig kiáll igazáért Muskátnéval szemben. Azonban érzékeny lelke mégiscsak megrendül a csirkefogó láttán, s beleszeret. Szembenéz a rendőrrel, felhagy munkájával is, Liliomhoz megy. Ő érte kiáll életében és holtában is. Őszinte, tiszta szívből szereti. Féltékenysége Muskátnéval szemben Liliom halálakor mutatkozik meg. Lányukkal, Lujzával jól bánik. Nem restell dolgozni. Jó szándékú kedves asszony marad. Inkább a szerelem mozgatja, mintsem az egzisztencia. Muskátné erős, határozott nő, aki jól viszi az üzletét. Szíve azonban neki is megrendül Liliomtól. Én úgy vélem, hogy szerelmes is belé. Liliom cselédjeire, ágyasaira nem annyira féltékeny, mert mindig visszatért hozzá. Számára az igazi vetélytárs, Juli. Liliomot, míg csak tehette, csábítani próbálta magához és a hintájához is, büszkeségét félretéve. A szélhámos halálakor együtt érez Julival, felhagy dacosságával és segíteni próbálja a lányt. Jó szándékú, törtető nőnek tartom, akit csak egy Liliomféle vehet le a lábáról.

1.2. Dramaturgiai fogásai

Molnár nagyon hatásos színpadi helyzeteket tudott teremteni, világos szerkezettel, lebilincselő cselekményekkel. A francia drámaírók darabjaitól a karakterábrázolásokon és a bravúros dramaturgiai technikákon túl az különbözteti meg Molnár színműveit, hogy a vidám, könnyed hangvétel mellett megvan bennük az a szomorúság, amitől életszerűvé válnak a történetei. Ha első olvasatra boldognak vagy meseszerűnek is tűnnek a darabok, a sorok mögött mindig meghúzódik egy negatív olvasat is. Molnár azon nagy dramaturgjaink közé tartozik, aki első kézből szerezhett gyakorlati tapasztalatot a színházból; legtöbbször már konkrét színészre írta a szerepet, illetve meg is rendezte saját darabjait. „Molnár drámái a XX. század első évtizedeinek kortárs magánéleti kérdései miatt a magyar színház és a korabeli kultúra kedvelt és könnyen érthető termékeivé váltak. Molnár témái nagy részét Budapest lakásaiból merítette, és mindig a magánéletre és annak érzelmi kapcsolataira helyezte a hangsúlyt. Képes volt a korának különböző technikáit és esztétikai irányzatait szintetizálni. Drámái ötvözik a romantikát és a realizmust, a mese motívumait, az alacsony élet naturalista képeit, a középosztálybeli partnerkapcsolatokat, a szerepjátékokat a színpadon és azon kívül is. Molnár darabjaiban a drámai szemlélet és a magánéleti kérdések dominanciája, a csalás, házasságtörés, féltékenység stb. témája könnyen elfogadhatóvá, nemzetközi szintre adaptálhatóvá tette ezeket a műveket.”⁵³ Az viszont, hogy mennyire volt könnyen elfogadható egy-egy Molnár darab külföldön arról találtam olyan feljegyzéseket, amelyek ennek némileg ellentmondanak. A berlini és londoni közönség egy része mélységesen felháborodott a házasságtörésre buzdító mű láttán, így Londonban a cenzúra hatására végül be is tiltották a darabot. De szeretnék bemutatni három aprócskának tűnő változtatást a színműn, amit külföldön eszközöltek azért, hogy az megfelelően adaptálódjon a helyi szokásokhoz, kultúrához. Bécsben Hertzka főrendező például azt sérelmezte, hogy a darab végén a főhősnő egy korty tokaji bort iszik, de a németeknél *„úriasszony nem iszik bort, úriasszony pezsgőt és likőrt iszik, de bort nem iszik. Ez ordenáré dolog. Ezen a bécsi publikum megütközik.* Mire Molnár így felelt: *„nálunk úriasszony is iszik bort, tokajit meg pláne. Sőt nálunk az édes bort tréfásan konty-alá valónak hívják, mert a nők isszák.”*⁵⁴ A Lessing-Theaterben pedig azon akadtak fent, hogy János nem lehet ilyen sértődékeny festő léte, náluk csak katonák párbajoznak, művészek nem, így húztak János szövegéből. Londonban, a Royal Adelphi színházban pedig a revolverrel kapcsolatos monológot húzták

⁵³ P. Müller Péter: Self-representation and identity: Hungarian drama as a representative of national culture, Krakow, Księgarnia Akademicka, 2014. p. 63-82.

⁵⁴ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 53.

ki, amit Molnár nagyon hiányolt, ezért kérdőre vonta őket, mire azt felelték: „*mert Londonban lehetetlen, hogy egy finom frakkos úr revolvért húzzon elő a zsebéből. Revolvere a csirkefogóknak, tolvajoknak van. Úriembernek legfeljebb ha bokszero vagy törös botja van.*” Erre Molnár: „*Kérem, nálunk az útonállónak bicskája meg füttyköse van.*”⁵⁵ És hasonló apróbb vitákba keveredett még az író országonként eltérően, de végül mindenhol tudtak megoldást találni és adaptálódni a helyi szokásokhoz - kivéve a szilárd erkölcsű Londont, mert ott később a témája miatt betiltották *Az ördögöt*. Molnár így emlékszik vissza a történetekre: „*Így lettem a nemzetközi darab végén harmadszor is tűrhetetlenül magyar nemzeti jellegű szerző. És elgondolkodtam: ez csak néhány kis példa, de íme, mégiscsak a magyarságom, az e földön születtségem, itt nevelkedettségem eredménye, s ezek olyan kis dolgok, amiket otthon nem látnak meg, de amikért külföldön megcenzúrázták a darabomat.*”⁵⁶ Nálunk, ahogyan a franciáknál, a new york-iaknál és az olaszoknál is csont nélkül lement a nézők torkán a megcsalásról szóló történet.

Molnár világhírűvé válásában nagy szerepet játszott, hogy kiválóan tudta alkalmazni a korábban megtanult, ellesett kortárs színházi írók dramaturgiáját, sőt még meg is tudta újítani azokat. Színházi szerzőként arra törekedett, hogy jól előadhatók legyenek művei, így nem csoda, hogy a színészek imádták és mai napig imádják játszani Molnár hőseit, *Az ördög* címszerepe például kiváló példa erre.

Fordítóként több ízben lehetősége volt tanulmányozni egy-egy siker darab összetételét miszerint, „cselekménye a kortárs jelenben játszódik, színtere a magánélet, a család. A bonyodalom többnyire a szerelem, illetve a féltékenységi témája körül bontakozott ki. A drámai alakok egy időre kiesnek társadalmilag szentesített szerepükből, majd megingásukat követően visszatérnek rendezett viszonyaik közé. A cselekmény jól áttekinthető, szem előtt tartja a meglepő fordulat vígjátéki követelményét, de egyebekben logikus szerkezetet mutat.”⁵⁷ Ha végig gondoljuk sorra Molnár színműveit, valamennyire mind igazak a fenti állítások, de akad alóla kivétel is, például a *Liliom*, ahol a szereplők nem esnek ki társadalmilag elvárt szerepükből. A szociális konvenciók sugallta szerepekből való ideiglenes kilépése a karaktereknek pedig kiváló alkalmat szül mind a helyzetkomikum, mind pedig a jellemkomikum megalkotására, hiszen ilyenkor egy furcsa, feje tetejére állított szituációban találják magukat. A színészek azért is imádják játszani Molnár darabjait, mert rendkívül szellemes dialógokat alkotott meg bennük. „Az elegáns csevegés, a szellemes szópárbaj, a

⁵⁵ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 55.

⁵⁶ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 55.

⁵⁷ (Tamás, 2002.) Bécsy Tamás: Mi a dráma?, Béda Books Kiadó, Solymár, 2002. p. 98.

szójáték és a szállóige-gyanús, frappáns megfogalmazás műfaji követelménynek tekinthető. A néző otthonosan érezhette magát a megjelenített világ némiképp leegyszerűsített és idealizált viszonyai között. Jól tájékozódik ebben a közegben, gyanítja az események végkifejletét, de a dramaturgia eredetiségét az odavezető út szellemes fordulatain méri.”⁵⁸ Kicsit a mai filmes romantikus vígjáték műfajához tudnám hasonlítani ezt, hiszen akik erre a fajta mozira ülnek be, pontosan tudják, hogy mit várhatnak tőle, hiszen a szerelmesek a végén úgyis egymásra találnak, csak az odavezető út izgalmait érdeklik a nézőt. Ahogyan ezek a filmek is egy bevált receptúra szerint működnek, úgy Molnár is megalkotta a saját dramaturgiai receptjeit, amelyekben a néző biztonságban érezheti magát, miközben jókat mulat a látottakon. Molnár Ferenc az előbb említett példához hasonló színpadi elvárásokat könnyedén és ötletesen teljesíti, sőt tökéletesíti, de olykor finoman feszegeti még a műfaj dramaturgiai kereteit is.

Újításai között szerepel a felesleges sallangok és mellékszálak elhagyása, minden olyan mozzanat mellőzése, amely lassítja a cselekményt, hiszen a nagy színházi rutinja révén kiválóan ráérezett a ritmusra, hogy mitől lesz vontatott vagy épp pergő a történet. Az én eddigi tanulmányaim és személyes tapasztalataim alapján azt gondolom, hogy az egyik legnagyobb írói erény, a jó ritmusérzék. Nehéz eltalálni és patikamérlegen kiszámolni, hogy a cselekmény egy adott része hol ne legyen túlírva vagy épp ellenkezőleg, elhadarva. A forgatókönyvírásban például az egy alapszabály a jelenetírás tekintetében, hogy a szereplő későn szálljon be és korán lépjen ki a jelenetből, mert ennek a gondolatnak a betartásával válik pergő ritmusúvá a történet, ezáltal tudja fenntartani az író a néző figyelmét és feszültségét.

Számtalan olyan drámaíró is ismerünk, aki az exozícióban után elmondhatja szereplőivel a kötelező információkat anélkül, hogy ahhoz bármilyen plusz élvezeti értéket adna, ellenben Molnárral, akinek a nyitójelenetei és karaktereinek bemutatása is mindig izgalmasra sikerülnek. „Molnár műveinek zárata nem mindig felel meg a mindent elsimító dramaturgiai konvenciónak, sem a *Liliom*, sem *Az ördög* nem egészen úgy fejeződik be, ahogy a színpadi szokások, illetve a társadalmi konvenciók előírják. A *Liliom* zárlatára nem illik rá a boldog vég kategóriája, míg *Az ördög* konfliktusának megoldása, a szerelem beteljesülése egyszersmind házasságtörést is jelent. (...) A feszült pillanat úgy zárul le, hogy a „jó erkölcsön” ne essen csorba. A szerelmesek egymásra találását és sejtetett szexuális viszonyát a fiatalok szerelem történetével szelídíti meg a dráma. János és Jolán ennek értelmében eredendően egymásnak teremtett, csak a szerencsétlen körülmények

⁵⁸ Gintli Tibor: Magyar irodalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. p. 7.

következménye, hogy nem házastársak.”⁵⁹ Az első fejezetben, ahol a színházi izmusokat fejtettem ki részletesen, hogy mit is jelent az, amikor Molnár ötvözi az impresszionista színházat a szimbolizmussal, ugyanis *Az ördögben* és a *Liliomban* is ezek az irányzatok a meghatározóak; szűkített témák, amelyek felvetik a legfőbb konfliktusokat, de megválaszolatlanul hagyják azokat a tragédia elkerülése végett. A *Liliom* témája, ha leegyszerűsítjük, lehet a családon belüli erőszak is. Molnár bravúros dramaturgiai érzékének köszönhetően, sikerült olyan vígjátéknak ábrázolni a történetet, amelyen nemcsak nevetni tud a néző, hanem egy kicsit együtt is érezni az erőszaktevővel, Liliommal, ami számomra egészen döbbenetes. „A *Liliom* műfajmegjelölése – külvárosi legenda – az alakok és a környezet újszerűségére tett utalás mellett a nézőpont meghatározásaként is felfogható. A legenda jelzője nemcsak a helyszín megadásaként értelmezhető, hanem a szemléletmód jelzéseként is. A dráma ugyanis nem a külső megfigyelő fókuszából mutatja be a balek vagány és a cselédlány történetét, hanem ennek a társadalmi rétegnek a nézőpontját és értékrendjét imitálva. A szerkezet ugyancsak ennek a sajátos szemléletmódnak a jegyében szerveződik: a mennybeli ítélkezés rendőrségi őrszobát idéző külsőségeivel a társadalom peremén élők naív, de illúziók nélküli szemléletét igyekszik érvényesíteni.”⁶⁰ Az új társadalmi réteg, a munkásosztály ábrázolása pedig a realista, illetve naturalista színházhoz köthető. A realizmust megelőzően nagy hősök eposzait énekelték meg a színpadokon. A magyar közönség számára bizonyára a *Liliom* karaktereinek társadalmi státusza meglehetősen hatott, hiszen korábban nem igazán képviselték ezt a réteget a színpadokon. Az új szereplők beemelésével pedig új problémákkal kellett szembenéznie Molnárnak; például dramaturgiájában a fontos, ám komikus párbeszédnek sem követhették a korábban megszokott szellemes társalgás hagyományát. „Ezt a nehézséget a humoros hatást keltő eredeti kiszólások alkalmazásával igyekezett megoldani, ami alakjainak némiképp zsánerképszerű jelleget kölcsönöz. A nézőpont imitációja kissé felemás módon valósult meg, az érzelmes meghatottság és a komikum összefonódása ugyanis nem ennek a társadalmi rétegnek az önszemléletét jellemzi, hanem sokkal inkább a népies alakok megjelenítésének irodalmi tradícióját. A szentimentális groteszk esztétikai minősége azt a határt képviseli, amelyet a szórakoztatásra vágyó közönség konformizmusa még hajlandó volt elviselni.”⁶¹

⁵⁹ Gintli Tibor: Magyar irodalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. p. 7.

⁶⁰ Gintli Tibor: Magyar irodalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. p. 8.

⁶¹ Gintli Tibor: Magyar irodalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. p. 9.

Most pedig szeretnék kiemelni, illetve elemezni a *Liliomból* és *Az ördögből* is egy-egy olyan jelentős, rövid részletet, amelyeken keresztül véleményem szerint tökéletesen kirajzolódik mindkét történet üzenetének magja, valamint az író jelleme is.

Először nézzük a *Liliom* zárójelenetének dialóg részleteit, amikor Liliomot halála után visszaküldik a Földre, mert kapott egy utolsó esélyt arra, hogy valami jót tegyen. Juli, a feleség, koldusnak hiszi Liliomot, ezért megsajnálva őt, meghívja, hogy csatlakozzon hozzá és lányához, Lujzához ebédre. Az asztalnál Liliom az özvegyet volt férjéről, a gyereket pedig az apjáról faggatja.

„LUJZA: Igaz, hogy olyan szép ember volt Liliom?

LILIOM: Nem is volt olyan szép.

LUJZA: De jó ember lehetett?

LILIOM: Nem is volt olyan jó. Ahogy én tudom egy csibész volt, vicceket csinált a ligetben. Verekedett, mindenkit megütött, bizony még a maga kis édes mamáját is megverte.

JULI. Nem szégyelli magát, itt hazudozni a gyerek előtt az apjáról? A mi levesünket, a mi kenyérünket eszi és a mi emberünket szidja? Menjen odébb, szemtelen, hazudó.”⁶²

Ezt a párbeszédet megelőzően azt már megtudta Liliom, hogy Juli kegyes hazugságból azt mondta lányuknak, hogy valójában Amerikában halt meg, de ez nem volt elég az egykori vurstlisnak, tovább feszítette a húrt. A lánya lelki épségével és egykori kedvese anyai hitelével mit sem törődve zúdította rá korábbi gáztetteit Lujzára, pusztán önzőségből, csak azért, hogy hátha ezzel az ő lelkiismerete megkönnyebbül. Liliom további szemtelen próbálkozásai még jobban felingerelték Julit, ezért lányával együtt kezdte kitessékelni a férfit, aki ekkor hirtelen akkora ütött Lujza kezére, hogy az csak úgy csattant. És most jöjjenek a számomra legmeggrázóbb sorai a műnek:

„LUJZA: Anyám... én nem is éreztem az ütést... pedig nagyot csattant... és én ... mintha megcsókolta volna valaki a kezemet. Anyám... valami olyan forró és puha volt a keze... *(sírva)* mintha a meztelen szívét tette volna a kezemre!

LILIOM: Haragszik rám?

JULI: Édes jó Krisztusom, hogy van az, hogy én nem is haragszom magára?

LUJZA: De hát anyám, veled már megtörtént az, hogy valaki rád ütött, és te nem érezted?

JULI: Igen, fiam. Már az velem megtörtént.

⁶² (Ferenc, Liliom, Az üveg cipő, Játék a kastélyban,, 2011.) Molnár Ferenc: Liliom, Az üveg cipő, Játék a kastélyban, Osiris Kiadó, Budapest, 2011. p. 89.

LUJZA: Hát lehet az, hogy ilyen nagyot, ilyen erős nagyot ütnek az emberre és az nem fáj?

JULI: Igen, fiam.. az lehet. Megütik az embert... és... és nem fáj.”⁶³

Most pedig emlékezzünk vissza a második fejezetben leírt Molnár - Vészi Margit házasságra, amelyben lányuk, Márta többször is szemtanúja volt annak, amikor apja megütötte az anyját. Molnárék a *Liliom* megírásakor még válófélben voltak, így az író egy végső próbálkozásnak, bocsánatkérésnek szánta ezt a művet, melyben végül is saját magát oldozta fel bűnei alól. Juli szájába adta Margit soha el nem hangzott szavait, amíg lányát Lujzán keresztül tolmácsolta. De, mint azt már tudjuk az életrajzi adatokból, Vészi merőben másképp gondolkodott, mint Molnár fikciójában, így az ő történetük válással végződött. A szerző privát életében valamennyi nőjével szemben előfordult még ez a fajta erőszaktevés, így ahogyan főhőse, úgy ő sem tudott megváltozni soha. A komolyabb erőszaktevéseket - mint Margit ujjának eltörése - a színpadra adaptálás során letompította egy kézrácsapásra, így a néző számára is könnyebben befogadhatóvá vált a történet, valamint a bűn súlyának csökkentése miatt, a komédiai elemek is jobban megmaradhattak. Külön érdekesség, hogy a *Liliom* amerikai musical változatban, a *Carousel*-ben az átdolgozók beemelték egy utolsó dalt Liliomnak, amelyben bocsánatot kér Julitól és bevallja, hogy szereti. Az alkotó, Oscar Hammerstein eleinte rettegett attól, hogy mit fog szólni hozzá Molnár, de ő imádta ezt a befejezést. Összevettem tehát a musicalt, a filmes adaptációt és az eredeti színművet és arra jutottam, hogy Molnár azért szerette az amerikai változatot, mert abban Liliom kimondta azt, aminek sem a szereplője, sem pedig ő sosem mert volna hangot adni; a *sajnálom* és a *szeretlek*.

Molnár barátja és kollegája, Kosztolányi Dezső így ír róla és munkásságáról „A színpadon mindig a Jó és a Rossz ősi viadala folyik. Ő ezt a mérkőzést izgatott kíváncsisággal lesi, de szíve egy kicsit mindig az elnyomott, megbélyegzett, lenézett Rossz pártján is van, s azt kutatja, vajon a rosszban nem lehet-e valami jó is. Az, ami ferde, sokszor tartalmasabb, őszintébb, mint az egyenes. Hősei hősietlenek. Bennük fedezi fel az embert, a prózában a költészetet, Budapesten, a siheder fővárosban is megejtő hibáit kedvelte. Lázadó ez az író, mindig különvélemény a mordályégetők fajtájából, de mondanivalóját oly tetszetősen tudta csomagolni, hogy a XX. század elején meghódította a jól öltözött és jól fésült, gazdag polgári közönséget Budapeستől Oslóig, Nápolytól Nem Yorkig. Erőssége nem a színpadi ezermesterség, mint sokan hiszik, hanem az a gyermeki kedvesség, amellyel odatartja magát egy ötletnek.”⁶⁴ Nekem pont emiatt a lázadó attitűdje miatt lett a kedvenc magyar drámaíró

⁶³ Molnár Ferenc: *Liliom*, Az üveg cipő, Játék a kastélyban, Osiris Kiadó, Budapest, 2011. p. 91-93.

⁶⁴ (Szilvia, dátum nélk.) Tóth-Mózer Szilvia: Kosztolányi Dezső kritikája Molnár Ferenc "Liliom" című darabjáról. ELTE, https://m-szilvi.web.elte.hu/veresa_koszt.htm (letöltve 2024 december)

Molnár Ferenc. Legyen szó színdarabról, filmről vagy könyvről abszolút annak a híve vagyok, hogy semmi ne legyen egyoldalúan jó vagy rossz, szerintem azok az igazán jó antagonisták, akiket meg lehet érteni vagy akár egy kicsit együtt érezni velük. Molnár véleményem szerint mindkét oldalt jól ismerte, éppen ezért tudott olyan hitelesen írni róluk. Az, hogy a hőseinek gaztettei pedig sokszor cukormázzal voltak tálalva, jelentheti azt is, hogy ő, mint magánember így könnyített a lelken, másfelől pedig így tudta befogadhatóvá tenni a közönsége számára például egy nő megütését vagy egy nő házasságtörését.

Most pedig vegyük górcső alá *Az ördög* legpikánsabb és legszemtelenebb monológját:

„Hát rossz ez a gondolat? Dehogyan rossz! Jó ez, jó meleg, sugárzik belőle minden, ami fényes öröm csak van ebben a ti szomorú életetekben. Csak meg kell érte fizetni, adta fősvény népség! Ha bort iszol, tönkremégy belé. De amíg részeg vagy, kis fehér angyalok muzsikálnak a szívedbe. Megfizetsz érte, de megéri. A cukortól elvásik a fogatok. De édes volt. A legszebb nótáitokba belehal, aki csinálta. Szegény emberi virtus, spórolni, ellökni a bort, a nótát, az asszony száját... A legutolsó faggyúgyertya megtanít arra, hogy érdemes elpusztítani egy kis melegért, meg egy kis világosságért. Az élet arra való, hogy elégjetez benne! Fornni kell, égni, másokon végigtiporni! Tudom, tudom, komisz beszéd. Azt mondja a nagy tan: szeressétek egymást. De ehhez ti még fiatalok vagytok azzal a rongyos kis pár millió éves kis élet-korotokkal. Ezért voltak ennek a gondolatnak csak askétái, vértanúi, vagy hazugjai. Ne hazudjunk. A diadalmas világ a kedves és okos komiszaké, ide nézzetek rám, az enyém a világ, és amit én itt a fületekbe duruzsolok, az mindenkinek a titkos vallása... ez nem vízzel keresztel, hanem tűzzel... érted fiam? Magatokat szeressétek, puha bársonyba járjatok, igyatok sok édes bort, csokoljátok egymás száját és részegejetez meg, gyermekeim, részegejetez meg...”⁶⁵

Szívesen húztam volna belőle, de nem volt szívem, mert minden szava és gondolata kincs és egymásra épülő, ami szintén Molnár zsenijét támasztja alá. Az ördög sorai mögött meghúzódik a mephistói gondolat, az erkölcsi relativizmus és a filozófiai mélységű, örökérvényű kérdések feszegetése is. Érdekes megfigyelni a monológ pulzálását; anélkül, hogy bármilyen rendezői instrukcióit is írt volna bele Molnár, pontosan érezhető a szöveg dinamikája, hogy hol gyors, hol lassú és hogy hol tart szünetet. Ez egy olyan bravúros és nehezen kikezdhető logikai okfejtés-sorozat, ami még a legszilárdabb erkölcsű nézőnek is feldobja a labdát - nem véletlen szerintem, hogy az angolok annyira féltek tőle, hogy be is

⁶⁵ Molnár Ferenc: *Az ördög*, Franklin-Társulat Magyar Irodalom Intézet És Könyvnyomda, Budapest, 1907. p. 49.

tiltották. A szövegnek ereje van, főleg egy meggyőző képességű színész tolmácsolásán keresztül. Az ördög gondolatai úgy vélem, Molnár gondolatai is, mert jól alliterálnak a szerző hedonista, *élj a mának* életvitelére. Ha megenged, kedves olvasó egy személyes kitekintést; még nekem is, mint abszolút hívő reformátusnak és szilárd erkölcsű menyasszonynak is ez az egyik kedvenc monológom az egész világirodalom tekintetében.

1.3. Molnár Ferenc hatása a magyar és nemzetközi színházakra

Molnár Ferenc itthon és külföldön is a szórakoztatás modern klasszikusává vált. Művészi jelentőségét, színházi hatását mi sem bizonyítja jobban, hogy közel egy évszázad elteltével is számos darabja látható a világ különböző színpadjain. Molnár sikerének titka a színműiben egyaránt helyet kapó tragikum és komikum, az ösztön és az ész, az emóció és racionalitás viadalának kettősségében rejlt. Az első fejezetben, ahol a kőszínházak megalakulásáról írtam, kifejtettem, hogy a „Vígsház ahogyan, régen úgy most is a karakteresen polgári színdarabok előadóhelye. Gyakran játszanak benne ma is Molnár Ferenc darabokat, amelyek máig és világszerte a XX. századi társalgási színművek legjobban sikerült darabjai.”⁶⁶ Molnár a Vígsház háziszerzőjeként, innen indította útjára leghíresebb színműveit; *Az ördögnek* 1907. április 10-én, a *Liliomnak* pedig 1909. december 7-én tartották az ősbemutatóját, ami után kezdetét vehette a világhírnév. Szeretnék kiemelni pár momentumot a fent említett két színmű sikereiből.

A Pesti Napló így ír 1908. január 12-én *Az ördög* turini premierjéről: „a mai premierre az összes jegyek már napok óta el voltak adva, noha a Teatro Carignano egyike Olaszország legnagyobb színházainak. (...) Molnár Ferencet hússzor hívta az első felvonás után a lelkesült közönség a lámpák elé. A második felvonásnak még nagyobb volt a hatása, megisméltódott a tüntetésszerű ováció. A magyar színpadi irodalom, de az egész magyar litteratura szempontjából jelentős, mert korszakot jelölő esemény színhelye volt tehát ma este az olaszországi Turin városa. Ez az előadás komoly és nevezetes sikert hozott a magyar szerzőnek, a darabjának és így a magyar irodalomnak.”⁶⁷ Molnár Ferencet hazaérkezésekor hatalmas ünneplés fogadta, melyben a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete, a Petőfi-Társaság, az Újságírók Egyesülete, a Pesti Napló és a színházak képviselői is lelkesen

⁶⁶ (Zsuzsa, 2017.) László–Deli-Gray Zsuzsa: Turizmusmarketing esettanulmányok II., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017. p. 15.

⁶⁷ Molnár Ferenc: *A meg nem értett nők*, Színművek I., Athenaeum Kiadó, Budapest, 2021., pp. 191-193

köszöntötték. Az olaszországi sikerek után pedig már rögtön Bécsből hallatszott az ováció, amelyről 1908. február 16-án ekképpen ír a Pesti Napló: „Az *ördög* című vígjáték a bécsi Deutsches Volkstheater mai premierestjének fényes közönségét valósággal meghódította. (...) A harmadik felvonás és a darab végeztével a közönség felállott a helyéről és tizenháromszor szólította egyedül Molnár Ferencet a lámpák elé. (...) A Deutsches Volkstheater elsőrendű, igazán európai nivón álló előadással tisztelte meg a magyar író művét, díszleteit és toalettjeit tekintve sokkal káprázatosabb és fényesebb volt, mint a Vígszínházé, amely pedig szintén gyönyörű volt.”⁶⁸

Később pedig már Molnár Ferenc lábai előtt hevert egész Hollywood is, ahol „közölték vele, hogy nem kell jól írnia, tudnia angolul, lesznek, akik kiszolgálják. Ami azt illeti Molnárnak volt köszönhető, hogy Hollywood oly szép számban szerződtetett magyar forgatókönyvírókat. Az ő színdarabjainak sikere és ötletgazdagsága nyomán terjedt el, hogy a budapesti bulvárszerzők mind sziporkáznak és értenek a párbeszédhez.”⁶⁹ A *Liliomból* készült zenés játékot, a *Carousel*-t, azaz a Körhintát, 890-szer adták elő New Yorkban, a Majestic Theaterben, valamint 1956-ban Henry King rendezésében filmes adaptáció is készült belőle. Mai napig elsöprő sikerrel játsszák a Broadway-n a *Carousel*-t. A *Liliom* is elindult tehát hódító útjára, bejárta Olaszországot, Franciaországot, Németországot, Amerikát, sőt még Japánt is. „Molnár sikerre törekedett és sikert is aratott, ő a legtöbbet olvasott magyar színpadi szerző az egész világon. Rengeteg híres, filmes és színpadi adaptáció készült a darabjaiból.”⁷⁰ 2022-ben hivatalosan is lejárt Molnár Ferenc írásainak jogdíj kötelezettsége, így azóta robbanásszerűen vették újra elő színdarabjait a hazai színházak. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy dédunokája, Lukin Ágnes, továbbra is figyelemmel kíséri a művek alakulásának és feldolgozásainak sorsát, mert ha azt érzi, hogy sérülni látszik az eredeti mű alap gondolatisága, akkor bizony fellép az alkotók ellen, és ha kell, akkor kész jogi útra is terelni az adott ügyet, mint ahogyan erre korábban már volt is példa. Én személy szerint örülök annak, hogy leszármazottai foggal-körömmel védik az író hagyatékát, így mi, nézők még ma is, azt a szellemiséget láthatjuk viszont a színpadon, amit ő annak idején megálmodott.

⁶⁸ Molnár Ferenc: A meg nem értett nők, Színművek I., Athenaeum Kiadó, Budapest, 2021., pp. 209-211.

⁶⁹ Sárközi Mátyás: Színház az egész világ, Noran Kiadó, Budapest, 2010., p. 158.

⁷⁰ László–Deli-Gray Zsuzsa: Turizmusmarketing esettanulmányok II., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017. p. 15.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatom kezdetén nem kisebb célt tűztem ki magam elé, mint felkutatni és megfejteni Molnár Ferenc hatalmas talentumának titkát. Mi lehetett vajon az író sikerének kulcsa? Úgy gondolom mindhárom fejezet nagyban hozzájárult a megoldáshoz, ezért szeretném ezeket összegezni, mielőtt levonnám a végső konklúziókat.

Az első fejezetben, a *Színházak az Osztrák-Magyar Monarchia idejében* megtudhattuk, hogy Molnár Ferenc a XIX. század végi Budapest pezsgő kulturális életében vált íróvá, amikor a színház és szórakoztatóipar egyaránt indult fejlődésnek. A korszakban egymás után nyitották meg kapuit a kőszínházak, 1986-ban például a Vígszínház, amely a modern európai színjátszás egyik központjává vált, és amelynek később háziírója lett Molnár. A szerző pályafutása kezdetén a kabaré műfajában találta meg a gyakorlási lehetőséget, amelyben a szatirikus humora, pergő dialógjai és modern témái gyorsan sikert arattak. A XIX. és XX. századi színjátszást illetően ez az átmenetiség, a stílusok kísérletezésének és az izmusok sokszínűségének időszaka. A romantikus színjátszását fokozatosan váltotta fel a realizmus, majd a naturalizmus, amelyek a korábbi deklamálással szemben már sokkal inkább a valóság életszerű ábrázolására törekedtek, ezzel megújítva a színpad technikai és művészi eszköztárát. A realizmus tárgyköre az egész társadalmat foglalkoztató kérdések voltak. A későbbi impresszionista és intim színház létrejöttének mélyebb megismeréséhez mélyinterjút készítettem Vas-Zoltán Iván egykori színházigazgatóval, rendezővel, akitől megtudtam, hogy ez a két irányzat már szűkítette a témáit a férfi-női kapcsolatokra. Az impresszionista és szimbolista színházak az érzékelés és az absztrakció határán mozogtak, csak bizonyos mozzanatokot emeltek ki a valóságból. Ez a két stílus határozta meg később Molnár Ferenc színpadírói munkásságát. A szerző dramaturgiája mesterien ötvözi az impresszionizmust, az intim színházat és a szimbolizmust, ezzel elérve, hogy a sok esetben abszurdnak tűnő szituációk is természetesnek hassanak a néző számára.

A *Ki is volt Molnár Ferenc valójában?* című második fejezetben elkészítettem az író úgynevezett karakterprofilját, amelyben bemutattam életútját, sőt igyekeztem feltárni a személyiségének legmélyebb aspektusait is, amelyhez Müller Rebeka pszichológus segítségét kértem egy mélyinterjú keretein belül, továbbá bemutattam Molnár életének legfontosabb asszonyait, azokat, aki jelentős hatást gyakoroltak színműírói munkásságára. Megtudhattuk, hogy már gyermekkorában jelentkeztek nála a szadista hajlamok, amit húgán, Erzsébeten

töltött ki. Frusztrációi és traumái nagy valószínűséggel az apjával való kapcsolatára eredeztethetők vissza, ugyanis az sokat verte, valamint Molnár mindig úgy érezte, hogy apja jobban szerette volna Lászlót, a csecsemő korában elhunyt testvérét. Nem véletlen, hogy a Neumann születési nevét Molnárra változtatta kedvenc nagybácsikájának foglalkozása után. Gyermekkorát a Nagykörúton és budai nyaralókban töltötte, már fiatalon színházas játékokat játszottak testvérel. Zsidó származású volt, a vallást nem igazán gyakorolta, de keményen fellépett az antiszemitizmussal szemben. Az apja unszolására jogi tanulmányokat kezdett meg Genfben, de hamar kiderült, hogy őt sokkal inkább az írás világa ejtette rabul. Hazatérve kezdetben újságíróként dolgozott, de sorra jelentek meg novellái, regényei és rövid időn belül pedig már a színpadi irodalom mesterévé is vált. Munkásságát hatalmas munkabírás, kifinomult nyelvérzék és szatirikus humor jellemezte. Világhírnevét a 14 nyelvre lefordított *A Pál utcai fiúknak*, valamint az Európán át, az Amerikán keresztül, az Ázsiáig bejárt *Liliom* és *Az ördög* című darabjainak köszönhette. Nemzetközi sikerei révén tett szert hatalmas vagyonára és fényűző életvitelére. Személyisége azonban igen megosztó volt; a bohémság, a nárcisztikusság, az exhibicionizmus, a szarkasztikus humor, a jó történetmesélés mellett a gyávaság és az önzőség is jellemezte az író. Jellegzetes humorát az írás mellett traumáinak feldolgozására is használta. Őt meghatározó nő játszott szerepet életében. Első felesége és múzsája, Vészi Margit volt, akitől megszületett Márta nevű lánya. Az ő kapcsolatuk ihlette a *Liliomot*, ugyanis Margitot többször is megverte az író. A plátói, soha be nem teljesedhetett szerelme Varsányi Irén színésznő volt, akinek jelentős címszerepeket adott a Vígszínházban. A második felesége nem volt más, mint a híres primadonna, Fedák Sári, akivel szintén nagyon viharos, de annál szenvedélyesebb kapcsolata volt. Fedákot is elhalmozta színpadi szerepeivel. A színésznőtől egy sokkal fiatalabb kollégája, Darvas Lili szerette el Molnárt. Az író nyílt házasságot ajánlott a fele annyi idős lánynak, mint amennyi ő maga volt. Darvas karrierje elején járt, így elfogadta a szakmailag egyébként igen kecsegtető ajánlatot, így ő lett Molnár harmadik felesége. A szerző korának előre haladtával azonban már jobban vágyott egy állandó társra, akit Bartha Vanda személyében talált meg. Vanda egyben személyi asszisztense, titkárnője volt, aki odaadóan teljesítette a szerző minden óhaját. Bartha Vanda öngyilkossága után, Molnár mély depresszióba esett, öt év alatt húszat öregedett. Élete vége felé gyomorrákban szenvedett, és 1952-ben, New Yorkban hunyt el. Darvas Lili, Vanda mellé temettette el, koporsójára pedig Juli szavait vésette: „*Te most csak aludjál Liliom.*”

A harmadik fejezetben, a *Dramaturgiai újításai*ban Molnár Ferenc írói és dramaturgiai munkásságát és annak hatását tanulmányoztam. Molnár mesterien kidolgozott, újszerű

dramaturgiájának alapjául azok a francia háromszög drámák szolgáltak, amelyeket kezdetben fordított. De a francia szerzőtársaival szemben, ő nem hagyta meg szereplőit a *commedia del'arte* klisés alakjaiként, hanem freudi mélységű lélektani ábrázolással ruházta fel azokat. Mesterien értett a tragikum és a komikum határainak feszegetéséhez, amitől elérte, hogy a vígjátékai is életszerűnek hassanak. Molnár témáit a pesti polgárságból merítette, fókuszban a szerelem, a féltékenység és a félrelépés kérdésköreivel. Bemutattam *Az ördög* című színművén keresztül Molnár kiváló társadalomábrázolását, hogy egy shakespeare-i bravúrral, mennyi társadalmi réteget tudott megszólítani egyszerre egy drámán belül. *Az ördögnek* egy kulcsfontosságú monológián keresztül Molnár írói ritmusérzékéről nyerhettünk tanúbizonyságot. A *Liliom* című darabja által pedig arra világítottam rá, hogy milyen erős szimbiózis húzódott meg Molnár magánélete és az írásai között, emellett kiemeltem és elemeztem a mű néhány szimbolikáját és dialógját is. Megtudhattuk, hogy színművei gyakran boldog befejezést sugallnak, de a sorok között mindig megbújik valamilyen fájdalmas igazság is. A fent említett két színdarab nagy utat járt be a világban, amelynek kritikai visszhangjaiból kiemeltem néhányat. *Az ördög* mivel témájában az író provokatív darabjai közé sorolható, így az kezdetben kétpólusúvá tette az országok színházszerető közönségeit; például Olaszországban imádták, míg Londonban a házasságtörés erkölcstelensége miatt betiltották. Molnár Ferenc a darabjaival együtt járta a világot, sokat utazott, öt nyelven beszélt, így mindig készséggel tudott segíteni a színműveinek dramatizálásában, hogy azok az adott ország kultúrájában és társadalmi szokásaiban is helytállóak legyenek. Hollywood-ban tárt karokkal fogadták őt, New York-ban pedig *Carousel* címmel musicalt készítettek a *Liliomból*, amelyet mai napig elsöprő sikerrel játszanak a Broadway-n. A hazai és nemzetközi színpadok is mai napig előszeretettel veszik elő a különböző Molnár-darabokat, mert szípkázó dialógjaival és időtálló témáival igazán örökérvényűt tudott alkotni az író.

Tóth Árpád gondolataival élve: „Molnár Ferenc ma már kétségkívül ott van azok között a nagy mulattatók közt, akik miközben kortársaik úgynevezett könnyű szórakoztatásáról gondoskodnak, észrevétlenül fontos irodalomtörténeti fejezetek főalakjaivá nőttek, mert kiderül róluk, hogy műveikben ők tükrözték legtalálébban korukat, talán tökéletesebben, mint a nagy tragédiák vagy mázsás regények szerzői. (...) Ami másoknál verejtékes kín, itt magától értetődő természetesség.”⁷¹

⁷¹ (Árpád, 1918.) Tóth Árpád: Molnár Ferenc új könyve, Nyugat, 11(1), Budapest, 1918. pp. 34–36.

A konklúzió tehát az író titkát illetően igen összetett: meghatározó volt, hogy egy kulturális és színházi szempontból egy nagyon sokszínű korszakban élt, emellett elengedhetetlen volt a személyisége, annak minden jó és árnyoldalával együtt, ami mellé párosult a világlátottsága, fordítói munkássága és szociális érzékenysége, de ezen a ponton a múzsái jelentős szerepét is kiemelném. Az biztos, hogy egy percig sem lazált életében, elképesztő munkabírásnak köszönhetően rengeteget írt. Nem mondom, hogy íróként lehetetlen elérni ezt a teljesítményt, de az biztos, hogy nem sok magyar szerzőnek sikerült utána csinálnia ezt azóta sem. Számomra hatalmas példakép Molnár Ferenc, borzasztóan örülök, hogy a dolgozat által ilyen mélységekig nyerhettem betekintést az életébe és írásaiba. Remélem, hogy a kedves Olvasónak is sikerült meghoznom a kedvét ahhoz, hogy minél több Molnár-darabot olvasson és nézzen a színházakban.

IRODALOMJEGYZÉK

Nyugat folyóirat, 1. 2. (2024. december). Forrás:

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00070/02081.htm>

Nyugat folyóirat, 1. 2. (dátum nélk.). Letöltés dátuma: 2024. december, forrás:

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00070/02081.htm>

Nyugat folyóirat, 2. s. (1910.). <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00070/02081.htm>. Letöltés

dátuma: 2024. december

Bálint, M. (1979.). *A Vígszínház története, Budapest*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Zoltán, K. (2017.). *Megtörtént szövegek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ágnes, A. (1979). *A fővárosi kabarék műsora 1901-1944*. Budapest: Magyar Színházi Intézet

Ferenc, M. (1962.). *Szülfalum, Pest*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Endre, N. (1935.). *A kabaré regénye*. Budapest: Nyugat-Kiadás.

Sándor, H. (1908.). *A színjátszás Művészete*. Budapest: Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal.

Gabriella, K. (2020.). *Bevezetés a színházi előadások világába*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Sándor, L. (2018). *Origo*. Forrás:

<https://www.origo.hu/kultura/2018/12/a-meiningeni-udvari-szinhaz-legendas-eloadasa-i-38-europai-varosban-vendegszerepeltek>

József, P. (2015.). *Világirodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Péter, P. M. (2014.). *Self-representation and identity: Hungarian drama as a representative of national*, . Karkow: Politeja.

Frigyes, K. (2022). *Írások írókról: Kritikák*. Budapest: Project Gutenberg.

Mátyás, S. (2010.). *Színház az egész világ*. Budapest: Noran Kiadó.

Zsófia, D. (1972). *Férfihangok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Márta, S. (1984.). *Emlékeim*. Budapest: Magvető Kiadó.

Ilona, S. (2019.). *168*. Forrás:

<https://168.hu/kultura/veszi-margit-ady-endre-irodalom-utazas-molnar-ferenc-muzsa-172146>

Endre, A. (dátum nélk.). *Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis* . Forrás:

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00107/03427.htm>

Kézirattár, P. I. (dátum nélk.). Budapest.

- Shakespeare, W. (dátum nélkül.). *Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis* . Forrás:
<http://mek.niif.hu/04600/04610/html/magyar.htm>
- Tibor, G. (2015). *Magyar Irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ferenc, M. (1907.). *Az ördög*. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irodalom Intézet És Könyvnyomda.
- Tamás, B. (2002.). *Mi a dráma?* Solymár: Béda Books Kiadó.
- Ferenc, M. (2011.). *Liliom, Az üvegcipő, Játék a kastélyban,*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szilvia, T.-M. (dátum nélkül.). Forrás: https://m-szilvi.web.elte.hu/veresa_koszt.htm
- Zsuzsa, L.-D.-G. (2017.). *Turizmusmarketing esettanulmányok II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Árpád, T. (1918.). Molnár Ferenc új könyve. *Nyugat*, 34-36.